

دیوِ اولیٰ سمندروں پار

پشورا سنگھ ڈھلوں

دِیوا بے سمندروں پار

پشورا سنگھ ڈھلوں

www.PashauraSinghDhillon.com

ماں بولی ریسرچ سینٹر، لہور

Maan Boli Research Center, Lahore

مان دی نال !

ویروا

کوی آتے کویتا
کوٹا دی کہانی
دُعا
کوٹاواں آتے گیت

- 25 کیہ رکھیے ناں اس عالم دا
28 پینگھاں کتھے پاواں
31 تلی تے سیس
33 سے دی ڈاچی
35 اسیں پاہو بنے
37 پیار دا گنا پھل
39 تیری میری سانجھ
41 چڑھن ہارا دن
43 ستمبر 2010
45 یاد پتھر
47 جے رگھ ہی نہ رہے
49 گیت لکھدا ہاں
52 ہندوستان دے بھاگ
55 پگڑی سنبھال جٹا
57 ادبی خانہ جنگی دے ناں
59 کلا قدرت
61 تیری دید
63 چکی
65 دل
67 ڈائینوسار دا گونج
69 شاہدی چانی دی
71 وقت دی پہچان
73 بے وسای قلم

- 75 جاؤ کری
- 77 کاہدی لوء
- 79 ناراض کانی
- 81 ہمتِ مرداں
- 83 مسیحا
- 85 سورجاں ویڑھے
- 86 لیکھا جوکھا
- 87 بچھدی بلدی
- 88 میں جگنو ہاں
- 89 ربّ ورگا بھرواسا
- 90 بندے دے بھاگ
- 91 بستی رہن والی ہے
- 92 جے پتر ہٹاں تے
- 95 پیر کھڑاواں
- 97 بُت دی شلاگھا
- 99 چھج
- 101 غدری بابے
- 107 نواں جگ
- 105 پیسہ پیر نہیں
- 107 تاں مناں
- 109 سُن امبر شہزادیے
- 114 روح میرے پنجاب دی
- 119 آ کنڈیا تینوں سینے لاواں
- 122 قربانی
- 123 ٹھلھدا نہیں دریا
- 124 اوہی ہے ایہہ ستارہ
- 126 تُوں ساتھوں مٹھ نہ موڑیں
- 128 چھکنے
- 130 نال سلوک دے بول وے ماہی
- 133 لیلیٰ خالد
- 136 کول شاعر/بابا نجی

گر بچن سنگھ بھلمر

کوی تے کوتا

پشورا سنگھ ڈھلوں میرا پُرانا رشتہ دار ہے اتے نواں مَتر۔ پُرانا رشتہ دار ایس کر کے کہ اوہ میرے چھوٹے بھائی ورگے دوست جسیر بھلمر دا بھنویا ہے اتے نواں مَتر ایس کر کے اوس نال نیڑلی سانجھ پچھے جیسے اوس سے ہی بنی جدوں مینوں امریکہ جان دا اوسر حاصل ہويا۔ پر ایہہ نیڑلی سانجھ اجیہی بن گئی کہ نواں مَتر نواں لگنوں ہٹ ہی گیا۔

جسیر دا کہنا ہے، پشورا سنگھ رشتہ دار ہی نہیں، میری ہم جماعت وی ہن۔ جدوں پشورا سنگھ تے میں خوبصورت انسان اتے سمرتھ لیکھک تے گھمبیر وچارک جگجیت براڑ دے امریکہ والے گھر رل بیٹھے، اوہدے تے پشورا سنگھ دے وی ہم جماعت ہون دا پتہ لکيا۔ تے ایہناں کجھ اک ملنیاں توں مگروں ہی مینوں وی جاپن لکيا جیویں پشورا سنگھ ڈھلوں تے میں وی اک دوجے نون ہن نہ ملے ہوئے سگوں بہت پہلاں، سکول تے کالج سے ہم جماعت رہے ہوئے۔

اسیں میں تے میری جیون ساتھن گر چرن سان فرانسسکو کول بے ایریا وچ اپنے گھر، اپنی بیٹی بھاونا کول ٹھہرے ہوئے سی۔ فریز نو جو کار راہیں ساتھوں ڈھائی تن گھنٹے دُرسی، میرے وڈے ویر، میری بھو آ دے پُتر، سماج سیوک اتے سرگرم سبھیا چارک کارکن جسونت سنگھ مان دا شہر ہون کر کے ساڈی ستھان سوچی وچ شامل سی۔ فریزن دے وڈے شہر دے نال ہی پشورا سنگھ ڈھلوں دا شہر مڈیرا ہے۔

اک دن ساڈے نیڑے ہی اک ادبی اکٹھ سی۔ پشورا سنگھ بڑے ہمت نال ملیا اتے اوہنے مڈیرا آؤن دا سدا دتا۔ مگروں جدوں اک سجن نال اوہدے مٹھ بوڑے ہون ہون دا ذکر ہويا، اوہ بولیا، ”جے کدی ایہناں نون گاؤندیاں سُنو!“

اوہنوں گاؤندیاں سُنن دا سبب وی چھیتی ہی بن گیا۔ میرے لئی امریکی پنجابی کہانی کانفرنس دی پردھاگی کرن تے پرچہ پڑھن دا سبب بنیا تاں اتھے پشورا سنگھ نال فیئر ملاقات ہوئی۔ ساڈے ساہتک رواج مطابق کہانی کانفرنس دے انت اتے کوی دربار ہويا۔ منج اتے چڑھے پشورا سنگھ ڈھلوں نے پہلاں تاں باہروں آئے سجاں دا سواگت کیتا تے دلی توں آئے دلداراں نون اپنے گھر مڈیرا آؤن دا سدا دہرایا، فیئر اوہدی سُر گونجی:

جے کوئی ساڈی کلاچ بھورا قدرت ہوئی

تاں اوہ آپے اپنا رنگ لیائے گی۔۔۔

(کلا قدرت)

کوی دی آواز تاں دل دیاں تاراں ہلاؤن والی ہے ہی سی، اوہدی کوتا دے سَوے بھروسے نے دی

مینوں متاثر کیتا۔ فیئر اک اجیہی گل ہوئی جس دا اوہدے ایس سَوے بھروسے نال گوڑھا سبندھ سی۔

اوہنیں دینیں کیلی فورنیا وچ تھاں تھاں غدری باہیاں دے میلے ہو رہے سن۔ اک موقعہ اجیہا وی بنیا کہ اک شہر وچ

پنجابیاں دے دو دھڑیاں ولوں اک ہفتے دی وتھ نال غدري بابیاں دے دو میلے منائے جا رہے سن۔ جدوں ایس دُوہرے میلے دا اوتھوں سدا دتا گیا تاں میرے سمیت بہت سارے لوکاں نوں کافی پریشانی ہوئی۔۔۔۔۔ کیہ اسیں غدري بابیاں دی پوتر یاد وچ وی دُوئی دویت بھلا کے اک نہیں ہو سکدے۔ ایس جذبے دی ترجمانی کردیاں اتے ایس ورتارے دا سنکھپ وچ ذکر کردیاں منج اُتے کوی پشورا سنگھ ڈھلوں دی آواز اُچی ہوئی:

آوے واج شہید دی مڑھی وچوں

میری مڑھی دیوا جگائیو نہ

چتر کنڈھے غلامی دے بیدے او

میری مڑھی نوں پھل پھہائیو نہ

میری سرتھی سُر جے میلے نہیں

ایویں گیت آزادی دے گائیو نہ

(ہندوستان دے بھاگ)

بھریا ہویا حال تاڑیاں نال گونج اٹھیا۔ کوی نے سبھ دیاں بھادناواں بہت مدھر گائے، پر پوری طرح زکھ اتے سخت واضح شہداں راہیں ظاہر کر دتیاں سن۔

پشورا سنگھ ڈھلوں دا اپنی کوتا وچ بھروسا اوہدی کوتا دی لوک مکھتا اُتے، لوکاں دیاں بھادناواں دی پیش کاری اُتے اُسریا ہویا سی۔ تے ایہہ لوک مکھتا اوہنوں چڑھدی عمر گروں غدري، بابا سوہن سنگھ بھکھنا دی بُلکل وچ پتاؤن دے پراپت ہوئے اوتی اوسر اتے سبھاگ دی دین سی۔ بابا جی پشورا سنگھ ڈھلوں دے بُلکل سبندھی سن۔ کوی نے بابا جی دی جیون شبلی نیڑیوں دیکھی واپچی ہوئی سی، اوہناں توں غدر لہر دیاں بے مثال قُربانیاں بارے سُنیا ہویا سی اتے ایسے کارن وڈا ہو کے غدر لہر دے اوتی سُر پرتا والے ایتھاس نوں دلچسپی تے شردھا نال پڑھیا جانیا ہویا سی۔ غدري بابیاں دے میلیاں دے نال اُتے پرواسی پنجابیاں دی ونڈ دے سبندھ وچ اوہدا تکھا پرتی کرم ایس پچھو کڑ ساہنے سبھاوک سی۔

ایہہ غدري بابیاں پرتی سچی شردھا دا پرگٹاوا ہی سی کہ گمروں اک دن جدوں اسیں سان فرانسسکو وکھے اوہناں دا یگا نتر آشرم ویکھن دی اچھا دی، پشورا سنگھ ڈھلوں وی پرپوار سمیت ساڈے نال ہو لیا۔ رشتہ داری کارن اتے اوہدے مٹھے نگھے سبھا کارن کوی نال تاں نیڑتا ہوئی ہی، اوہدی کوتا دی لوک مکھتا کارن، منگھی سماج دیاں سمکالی اوکڑاں نوں اوہدے سبندھت ہون کارن اوہدی کوتا نال دی اونی ہی نیڑتا ہو گئی۔ ایوں ساڈی ستھان سُوچی وچ فریز نو دے نال ہی مڈیرا دی اک تھو چری پھیری لئی شامل ہو گیا۔ پر سماں آیا تاں سنکھپ جیہی سوچی گئی ایہہ ملاقات کئی گھنٹیاں تک پھیل گئی۔

پشورا سنگھ ڈھلوں دا گھر اوہدے دل وانگ موکلا ہے۔ کلاتمک مکان دے اگے چکھے گھلی گھلی تھان وچ ہریالی، پھلدار، شاندار اتے چھاں دار برچھ بُوٹے۔ اوہدا کم کاجی جیون اک لینڈ سکیپ آرکیٹیکٹ وجوں بیتیا ہے۔ اوہنے آرنہ پچور باغ اتے کیپٹل پروجیکٹ چنڈی گڑھ، جس وچ روز گارڈن وی شامل سی، توں کیتا سی۔ تے ایہہ اتھتھے ہی سی کہ نہ کیول اوہدے کتا ورم دی گنٹا ہی پچھان لئی گئی سی، سگوں اوہدی کوتا وی پرسنسا دی بھاگی بن گئی سی۔ اک وڈے ساگم سے مہندر سنگھ رندھاوا ولوں اپنے گلے دا ہار اتار کے منج اُتے پشورا سنگھ

ڈھلوں دے گل وچ پا دتے جانا ایسے گل دا ثبوت سی۔ مگروں سنیوکت راتھر ادھین کم کردیاں انیک دیساں وچ اوہنے اپنی کتاور یوگتا دے ادھین کم کردیاں انیک دیساں وچ وسے پنجابیاں دے نکٹ حلقے وچ اپنی کوتا دے رنگ وی کھڑائے۔

اودے گھر دے اگے چچھے دی لینڈ سکپنگ دیکھدیاں ماندیاں اتے اودے مونیوں ایس سیندھی اودیاں بھوکی ویونتاں سندیساں محسوس ہویا کہ اوہنوں لینڈ سکپنگ آرکیٹیکٹ نالوں لینڈ سکپنگ آرٹسٹ کہنا ددھیرے ڈھکواں ہووے گاتے اوہ ”بھلاں، بٹیاں، رنگاں، خوشبوواں، پتھراں اتے پانیاں دے طلسم“ دی اپنی جس سمجھ دی گل کردا ہے، اودھی ایہہ سمجھ شیداں دے طلسم بارے وی اوئی ہی سچ ہے۔ اوہ شیداں توں اپنے بھاداں دے واہکاں وجوں ہی نہیں ورتدا سگوں اوہناں دے رنگ وی ٹہکاؤندا ہے، اوہناں دی خوشبو وی مہکاؤندا ہے اتے اوہناں دی دھنی وی جگاؤندا ہے۔ لے، سُر، تال وچ پڑے شیداں دے لئی ست رنگی پنگھ وی ہوندے ہن، پر کرتی دی سکندھ وی اتے ستار دے تار وی۔ جدوں ساہتک دور چلیا، نہ کوئی توں کوتا سنا کے رج آ رہیا سی اتے نہ سانوں سروتیاں توں کوتا سُن کے۔ میرے نال رشتہ دار سن اتے ایس فریزنو پرتنا سی۔ فیصلہ ہویا کہ ایہہ بیٹھک ساڈے شہر دے نیڑے اودھی بیٹی نوریت دے گھر پھیر سجائی جاوے۔

نوریت ڈاکٹر ہے اتے اودا پتی سمرت سنگھ سوچنا ٹیکنالوجی دا گیان وان ہے۔ پر دوویں کلاتمک رچیاں دے مالک ہن۔ مارگن ہلز شہر وکھے پہاڑی دی سکھر اتے بنے اپنے گھر دا چپا چپا اوہناں نے اپنے ہتھیں سجایا شنگاریا ہے۔ ویڑھے وچ جنگلی ہرن گھمن آ جاندے ہن اتے گھر دے چچھے جھیل تے اودے پار پہاڑیاں دی اداکھ تک پھیلی ہوئی لڑی ہے۔

ایس خوبصورت ماحول وچ ساہتک محفل دا آئند ہور وی ودھیک سی۔ پشورا سنگھ نال بی بی اندر پر اتے بیٹا دپش، جو انگریزی وچ کہانیاں لکھدا ہے، وی آئے ہوئے سن۔ رنگ فیر خوب جمیا۔ گلاں گلاں وچ میں ریو وستا شہر وکھے، جو اوتھوں سو مومیل دور سی، جگجیت براڈ کول جان دا ذکر کیتا تاں پشورا سنگھ ڈھلوں نے دیا کہ اوہ دوویں کالج وچ جماعتی سن۔ اوہ سے اگلے دن اوتھے چچن دا پروگرام بن گیا۔ جگجیت براڈ نال میری پہلی ملاقات تاں امریکی پنجابی کہانی کانفرنس سے ہی ہوئی سی جتھے اوہنے ساڈے اکھوتی دودواناں دے پرچیاں ورگا نہیں سگوں سچ جج دا ودوتا بھر پور پرچہ پیش کیتا سی، پر لیکھکاں دے ناطے ساڈی آپسی جان چھان پرائی سی۔ پردیس جان توں پہلاں لکھیا اودا ناول ”ڈھپ دریا دی دوستی“ میرے چیتے وچ بھرا سی اتے فیر سے سے اودے شجھ اچھک کارڈ تے خط آؤندے رہے سن۔ اوہ جتا خوبصورت اتے موہ خورا انسان ہے، اونا ہی ساہتک، سبھیا چارک، سماجک، آرتھک تے راج عینک ماملیاں دا گیاوان ہے۔ اودیاں گہر گمبھیر گلاں اتے پشورا سنگھ ڈھلوں دیاں دل دے ساز اتے گانیاں کوتاواں نے اوتھے خوب سماں بنھیا۔

پشورا سنگھ ڈھلوں دیاں کوتاواں وچ بھر پور ون سونتا سی۔

ایہناں کوتاواں وچ چنگیرے جیون دی بھال وچ مجبوری وس دیس چھڈنا پیا ہون دا پچھتاوا سی۔ اوہ

کیول اپنے ماں پیو متعلق ہی نہیں سگوں اپنے پنڈ دے سبھ ”جون خرابان“ لئی اپنی دین داری دے بھار پٹھ دیا محسوس کر رہیا سی:

ماں سیکل نینی سکدی ری

جوہ پار لنگھا پیو مڑ آیا

اوہ میریاں منتاں مندے رہے
 خود چوندے جین عذاباں دا
 لے چک امانت خُر آیا
 سنگ چن چاننی رلیا ہاں
 میرے سرتوں قرضائیں لہنا
 میرے پنڈ دے جُون خراباں دا

(کیہ رکھیے ناں اس عالم دا)

ایہناں کوتاواں وچ پنجابیاں ولوں پہلاں، بوہڑاں اتے ٹاہلیاں ورگے پنختہ تے گھن چھاویں سھیا چارٹوں چھڈ کے
 سفیدیاں ورگا پھوکا تے چھاں ریت سھیا چار اپنائے جان دا روس وی سی۔ پہلاں، بوہڑاں، ٹاہلیاں، سفیدیاں اتے
 پنگھاں ورگے سادھارن شہداں تُوں اوہنے جس ڈھنگ نال وڈیرے اتے ڈونکھے ارتھ دتے سن، اوہ دیکھن والا
 سی:

پہلاں دے سنگ بوہڑ گنوا لئے
 بوہڑاں دے سنگ چھاواں
 ٹاہلیاں گنیاں آئے سفیدے
 پنگھاں کتھے پاواں

(پنگھاں کتھے پاواں)

تے اپنے مہا پڑکھاں دے دیس حق سچ دے راہ توں اوٹل کے اکھوتری آگواواں دے او جھڑ پے جان دا جھورا وی
 سی:

ساڈے رہبر دی تے دب درٹی سی
 کیہ ہو یا رہبر دے پیر وکاراں تُوں

(ایسے پھل اُگا)

دیس دی کسانیاں، جس نال کوی دا لہو ماس دا ناطہ ہے اتے جس تُوں اوہ آرتھکتا دی چول سمجھدا ہے، دی دُردشا دے
 اوہ دو مول کارن سمجھدا ہے۔۔۔ آرتھک لٹ کھوہ دا شکار ہونا اتے اندھ وشواساں وچ غرقے ہوئے ہونا:
 (کسانیاں) دِنے لٹ لئی چور بازاریاں نے
 راتیں چوٹ لئی سادھاں دیاں ڈیریاں نے

(ہندوستان دے بھاگ)

کسانیاں تُوں ایس مندحالی وچوں نکلن لئی ونگارن واسطے اوہنے دیس بھگت اجیت سنگھ اتے اوہدے ساتھیاں ولوں
 اک صدی پہلاں دتا گیا ہنوکا فیر بلند کیتا:

اٹھیا اے فیر تیری ہوند دا سوال اوئے
 پگڑی سنبھال جئا، پگڑی سنبھال اوئے

(پگڑی سنبھال جئا)

کسانی دی نگہری حالت وانگ ہی سچے دیس دے عام لوکاں دی بد حال زندگی اتے اوہدے آرتھک راجنیتیک کارن وی کوی ساہمنے سپٹ سن:

قسمت گل جہان دی تیز ہوئی
لشکے باغ کیوں نہیں ہندوستان تیرے
نبویں نظر اداس مایوس چہرے
پھر دے سکھ، ہندو، مسلمان تیرے
اسیں ہو کے وی نہیں آزاد ہوئے
کیوں نہیں چچھدے لوک سوال یارو
دیواں دلش ہن کیہڑے فرنگیاں نوں
ودھ کے دیسیاں کیتی کمال یارو

(ہندوستان دے بھاگ)

ایہناں سارے موقعیاں اُتے سُنیاں کوتاواں نے میرے ساہمنے اپنا دوہرا مہتو اُجاگر کیتا: دیس دی ورتمان حالت ول دیکھدیاں اوہناں دی پرسنگلتا اتے بھائی چارک، سماجک، سبھیاچارک، آرتھک، راج نیتیک آدی وشیاں نوں کلامی ڈھنگ نال پیش کرن دی اوہناں دی سمر تھا۔ تے ایہدے نال ہی اُجاگر ہویا کوی دا امریکہ پنجابی پتر اں تے سبھاواں تک سمیت رہنا اتے بھارتی پنجابی پاٹھکاں تک چجن ولوں اویسلے رہنا۔ سبھاوک سی کہ میں کوی دا دھیان اوسدی ایس بے پرواہی ول کچھدا اتے اوہنوں پنجابی پاٹھک سموہ تک چجن دا اُپرا لا کرن لئی پورے زور نال پریردا، جتا زور میں اک رشتہ دار، مزر، سروتے اتے سماکی لیکھک وجوں پاسکدا سی۔ مینوں خوشی ہے کہ ایہہ زوردار پریرنا رنگ لیائی اتے چھیتی ہی کوتاواں دا کھرٹا میرے ہتھاں وچ چُج گیا۔

اس پراگے وچ شامل کوتاواں پڑھ کے وڈی تسلی ایس تھہ دی ہوئی کہ ایہہ ساریاں دیاں ساریاں اوسے لوک مکھ رنگ وچ رنگیاں ہوئیاں سن جیہڑا کوی دے مونہہ سُنیا ہوئیاں کوتاواں وچ لشکدا سی۔ بہت وار اجیہا ہوندا ہے کہ لیکھک دیاں چونویاں رچناواں، جو اوہ مخفلاں جاں سبھاواں وچ پیش کردا ہے، والا رنگ اوہدی سچھی رچنا وچ پتلا پے جاندا ہے۔ پرا ایس صورت وچ اجیہا نہیں سی ہويا۔

پشورا سنگھ ڈھلوں نوں پردیس گیاں ورھے بیت گئے ہن۔ پردیسی پنجابیاں بارے ایدھر لے لوکاں نوں ایہہ بھرم ہے کہ اوہ بادشاہی جیون ماندے ہن۔ جان توڑ محنت نال کمائے اوہناں دے ڈالر ایدھریاں نوں پرچھاں نال لگے اتے سوکھیاں ہی توڑے ہوئے دسدے ہن۔ ایدھروں لوک ایہہ ڈالر ہتھیاؤن لئی بھانت بھانت دے بھیکھ دھار کے اُدھر جاندے ہن۔ ایہناں وچوں سرمور ہن، سنت جو دھرم دے آسرے ڈالر ہونجھ کے لیاؤندے ہن۔ کوی اوہناں دی اکھوتی دھار مکتا نوں ننگا کردا ہے اتے اوہناں اُتے ویگ بان کسدا ہے:

سنتاں دے سُن فیساں چندے

لالو دا اج سینہ کبے

دو دو جو باں کر کر بنھے

ہتھ جیباں ول جانو سنگے

کتھے نانک تے مردانا

ردے غریبی رنگ مستانا
لالو تکے راہ نما نا
سنتاں دا اج ہور ٹکانا
مایا ہسدی شردھا روئی
نانک دُنیا کیسی ہوئی

(سالک میت نہ رہو کوئی)

کوی دے اپنائے دیس دی جیون شیلی اتے رہتل دے انیک کچھ اجیے ہن جو ریس کرن دے جوگ ہن، اوہناں وچوں اک ہے سماج وچ استری دا ستھان۔ اس ول دیکھدیاں اوہنوں ساڈے دیس وچ استری ول سمچے رویے بارے، خاص کر کے بھرون ہتیا جیے وحشی ورتارے بارے بے حد روس ہے۔ ہر سوجھوان منگھ وانگ اوہدے لئی مُنڈے اتے کڑی دا فرق کوئی ارتھ نہیں رکھدا۔ سگوں دھیاں ودھ قدر یوگ ہن:

پتر جے آن گھراں دی نی
دھیاں ایمان گراں دی نی
کیوں ہتیا فیر بھرن ونا دی
دھرگ ایسا دوہار گڑے

(دھیاں)

اوہ کیہڑا کم ہے جو پتر کر سکدا ہے، پر دھیاں نہیں:
ماں پیو دی سیوا توں لے کے
بھرن پلاڑ اڈانا
مرداں نال برابر موڈھا
ہر تھاں ہتھ وٹاوے

(آنند کارج)

آدی کال توں منگھ جاتی دی سبھ توں وڈی سمسیا مادی وسیلیاں دی کانی ونڈ رہی ہے۔ سماجک مادی بنتر کوئی وی آئی، ایہہ کانی ونڈ جیوں دی تیوں رہی۔ اک پاسے دی امیری دے وادھے نال دوجے پاسے دی غریبی ودھدی ہی رہی ہے۔ ٹیا جتا اچا ہووے گا، لازمی ہے کہ ٹویا اونا ہی ڈونگھا ہووے گا۔ اپنی سچھی رچنا وچ پشورا سنگھ دُھلوں لالواں اتے بھاگواں دی دھڑے ونڈ وچ کچی طرح لالواں دے نال کھلوتا ہے۔ اوہ اوہناں دی سکھ ویہونی زندگی نوں محسوس ہی نہیں کردا، اوہدے کارن دی بھلی بھانت سمجھدا ہے۔ اوہنوں منگھ دی نگھری حالت دا جھورا ہے، پر اوہ ہنھالا مار کے ایس حالت وچوں نکل سکن دی اوہدی سمر تھا دا پکا وشواسی ہے۔ آشا واد اوہدیاں کوتاواں وچ پھل دی رنگت اتے خوشبو وانگ رچیا ویا ہويا ہے۔

اوہ اپنی پُتک دے شروع وچ کیتی گئی دُعا راہیں ہی اپنا عقیدہ ظاہر کر دیندا ہے:

میرے احساس توں کردار توں اوہ نمرتا دیویں
میں تیرے لالواں دا تھوہ پتہ ہی بھل نہ جاواں

(دُعا)

اوہ ایہہ وی واضح کر دیندا ہے کہ ایہدے گیتاں دے نیناں وچ وی برہوں دی رڑک تاں پیندی ہے، پر اوہ گھ

ہور کویاں وانگ بے بس ہو کے چوراہے وچ بیٹھ کے روندانہیں:

گیت کار ہاں میں زندگی دے گیت لکھدا ہاں۔۔۔
میرے گیتاں دیاں نیناں چج برہوں رڑک وی پیندی
کدے پر بے بسی میری چوراہے رون نہیں بہندی

(گیت لکھدا ہاں)

سماجک اہوراں وانگ کوی ساہتک مرضاں بارے وی جاگرت ہے۔ ایسے کر کے اوہ ماناں سنماناں اتے گرسیاں
دی لکھاری لالسا توں مکت رہ کے اپنا ساہتک کارج کر سکیا اتے ساہتک فرض نبھا سکیا ہے:

قلماں دے ایہہ دھتر گالھاں دے وی دھنی نیں
دل چوں دویت اٹھ کے زبان تیک پہنچی
پگڑی دی خیر سلا، گرسی نہ جائے اللہ
سنمان دی لڑائی اپمان تیک پہنچی

(ادبی خانہ جنگلی)

المیں سوارتھ اتے آپا دھاپی دے ماحول وچ اوہدا مت ہے:

لوڑ ہے اج سوچدے انسان دی
لوڑ ہے اج وقت دی پہچان دی
پر لوڑیندی زسوارتھ اتے نیشکام انسان دی تھاں اج دا انسان ہو کیہو جیہا گیا ہے:
جس ٹہنی تے بیٹھے، کدے جاندے ہاں
دایے پھٹناں لے لائی پھر دے ہاں۔۔۔۔
طوق گلاں چوں لاہون دی سوچھی کون دوے
کینٹھے وانگوں بھار اٹھائی پھر دے ہاں

(چلی)

ایسے کارن انسان بھوکھ مکھ ہون دی تھاں چچھل مکھی سفر اتے تریا ہو یا ہے:

چڑھدی صدی توں جھجکدا
مڑ سولہویں وچ وڑ رہیا
اک پیرا گے پُندا
دو قدم چکھے دھر رہیا

(ڈانسار دا گوج)

اتے اوس نوں چورستے اتے پنج کے ٹھیک راہ دی پہچان نہیں رہندی:

چورستے توں ہی اک رستہ
سی رنگ تے روشنی والا
دسدے میل پتھرتاں
چڑھے ہاں ہور ہی سڑکے

(اسیں پاہرو بنے)

ایہناں سبھ گراہیاں دا ہی نتیجہ ہے کہ منکھ اتے منکھ وچکار آرتھک پاڑا، بے مانو جاتی دے نگھار دا منکھ کارن ہے،
ہور ودھدا جاندا ہے۔ کوئی ٹوں غریبی دے ٹوئے ہور ڈونگھے ہو گئے دسدے ہن اتے ایس ورتارے دے کارن وی
سپیشٹ دکھائی دیندے ہن:

ٹوئے غریبی دے ہوندے نہ ڈونگھے

جے محلاں تے واڈھو منارا نہ ہوندا

(تیری دید)

مالی پاڑے دی اک سبے اچ سادھن مالک لوکاں دی باہڑ ہوندی ہے۔ اوہناں دی لالسا اپنیاں رتجھاں
دی پورتی، رج رج پورتی توں بہت اگے ودھ کے واڈھو منارے اُسارن اُتے جا پجیدی ہے۔ واڈھو مناریاں دی
اُساری پائے ہوئے سماج وچ ہی ممکن ہے جس کر کے دھرماں، نسلاں اتے جاتی دے پاڑے پائے جاندا ہن۔
تے ایہہ وی ایہناں واڈھو مناریاں دی اُساری دی دوڑ ہی ہے جو پانیاں دی بوند بوند وچ زہر گھولدی ہے اتے ہوا
ٹوں روگی بناؤندی ہے۔ ایسے کر کے منکھ دی ایس ان منکھتا دا شکار ہوئی دھرتی، امبر دی شہزادی کول، ہُن دھرت
بگلوڑا آدمی جس دا درملن لئی اُتاولا ہو یا پیا ہے، فریاد کردی ہے:

میرا چوٹ کھیج کھا گئے

ایہدے دھرم، نسل تے جات

میرے ساگر زہراں دیاں

میرے زخمی گل دریا

میرے ٹوں ٹوں بھریا زہرنی

ہو روگی گئی ہوا

(سُن امبر شہزادیئے)

کوی دیاں نظراں ساہنے دھرم ایمان دی لڑائی وی بے ایمانی دے پڑ وچ لڑی جا رہی ہے۔ بندہ منزل دی پراپتی
دی لالسا وچ اُس تک پہنچن دا سادھناں دی جائزتا ناجائزتا ٹوں اکھوں اولھے کر رہیا ہے۔ پر بندے دی مول
مانوی بھاون وچ کوی دا بھروسا پکا ہے۔

دھرم، ایمان لئی لڑدا وی بے ایمان ہے بندہ

آوے نمرتا اندر نہیں اس دا بدل وی کوئی

تلی تے سیس رکھ کردا جدوں بلیدان ہے بندہ

(تلی تے سیس)

بندے دی مول مانوی بھاون وچ بھروسے جتا ہی پکا بھروسا اوس دا ایس قدرتی نیم وچ ہے کہ پرگتی دے
پیسے ٹوں روکنا ناممکن ہے اتے اوہ ایس پیسے دے اگیرے وے گیڑے ٹوں گزراں توں پھڑ کے ہور تیز کرن لئی
اُتاولا ہے:

جو پہیا روکدے نیس سے دا

بانہواں تُووا بہندے

اسیں تاں دیاں گے گیڑا

اگیرے گزراں توں پھڑ کے

(اسمیں پاہر و بنے)

اوہ انسان نُوں پچھے رہ گئی پستی دا پچھتاوا کرن دی تھاں ہمت نال اٹھن واسطے تیر قد میں بلندی دل

و دھن دا سوے مان محسوس کرن لئی ونگاردا ہے:

گر گیا سیں کس طرح

ہُن اوس دا نہ وہم کر

اٹھیا ہیں جس طرح

ایہہ بات ہی اک بات ہے

(پڑھن ہارا دن)

جدوں وکاس مکھی منکھ اکلے کارے دی تھاں سموہ بن کے اگے ودن گے تاں:

رُکھ اکلا ویکھ جے بجلی پھوک گئی

نویں کروئیل نکلے گی مسٹر اے گی

(کلا قدرت)

نویاں کروئیاں دے نکلن اتے مسکراؤن دی رت وچ کوی دی رتجھ ہے کہ کسے دے بھاگی کنڈے

اتے کسے دے بھاگی پھل؛ دی تھاں پھل ہی ہر کسے دی جھولی وچ پین:

اینے پھل اگا کہ اوہ وی پھن سکے

پولے گھس گئے جیہدے گند گند ہاراں نُوں

(اینے پھل اگا)

پشورا سنگھ ڈھلوں دی کوتا دی لوک مکھتا، اجو کے مسلیاں معاملیاں نُوں مخاطب ہون دی اوہدی سوچ

اتے اپنی ایس وچار دھارا اُتے اڈولتا، اڈگتا نال چلدیاں کلاتے کوتا نُوں پر مکھتا دین دی اوہدی سمجھ تے زور دین

دی مینوں کوئی لوڑ محسوس نہیں ہوندی۔ کوتاواں آپ ایس گل دی گواہی دیندیاں ہن۔

تاں وی دو گلاں اجیہیاں ہن جو پشورا سنگھ ڈھلوں دی کوتا بارے کہنیاں بندیاں ہن۔

اک ہے، سوے دے سروکاراں اتے سماج دے سروکاراں وچکار توازن رکھ سکنا۔ جدوں کوی سوکار کردا

ہے کہ نیناں وچ رُک تاں اوہدے گیتاں دے وی پندی ہے، پر اوہ ایس رُک نُوں چوراہے وچ بے بس بیٹھ

کے رون دا بیج نہیں بناؤندا، اوہدا مقصد سوے دے سروکاراں نُوں اُچت سہماں وچ رکھن توں ہے۔ تے جدوں

اوہ اپنے گیتاں وچ انسان لئی ارداس کردا ہے اتے حق انصاف لئی آکھن سُنن دی آس بنھاؤندا ہے، اوہدا مقصد

سماج دے سروکاراں نُوں اُچت مہتو دین توں ہے۔ منکھ سچیت جیو ہے جس کر کے اوہدے سوے نُوں چھٹیا کے

نہیں ویکھیا جانا چاہیدا اتے منکھ سماجک جیو ہے جس کر کے اوہدی سماجک ذمہ واری نُوں وی گھٹا کے نہیں ویکھیا جا

سکدا۔ دوواں پکھاں دا سنٹک ہی ساہتک رچنا نُوں مل وان بناؤندا ہے۔

دوجی ہے، رہنلاں دا انتر عمل اتے اک دوجے نُوں متاثر کرن دی طاقت۔ پشورا سنگھ ڈھلوں ورگے

پردیسیں و سے پنجابی دو ثقافتاں دے سنگم اُتے وسدے وچر دے ہن۔ میرا نچی تجربہ ہے کہ بہتیاں صورتاں وچ

پرواسی لوک دے لوکاں تے دیس دیاں سمسیمیاواں توں بچ گئے ہون دی دوش بھادنا اتے کتھت ادھونک

بگانے سمجھیا چار ساہنے پین بھاونامحسوسدے رہندے ہن۔ اوہ سمجھیا چاراں دے چنگے مندے پکھاں دا گمبیر نتارا

نہیں کر سکدے۔ پشورا سنگھ ڈھلوں جاندا ہے کہ ایس سمجھیا چارک انتر پر بھادو نُوں روکنا ناممکن ہے، پر اوہ نال ہی

ایہہ وی جاندا ہے کہ کس سبھیا چار وچوں کیہ گجھ سانبھن والا ہے اتے کیہ گجھ تیاگن والا ہے۔ کسے وی ساہتک کار لئی ایس سبھیا چارک سبھ دا مہتو سوے اُجاگر ہے۔
 میں ساہتک ویڑھے وچ پشورا سنگھ ڈھلوں دے پہلے 'شعری پراگے' دی آمد دا نگھا سواگت کردا ہاں اتے ایسے سید وچ اوہتوں اوہدیاں اگلیاں رچناواں دی کامنا کردا ہاں۔

گر بچن سنگھ بھلر

دلی 1۔ جنوری، 2007۔

میری کوتا دی کہانی

ہر کہانی پچھے کوئی کوتا ہووے جاں نہ، پر میری جاچے ہر کوتا پچھے کوئی کہانی ضرور ہوندی ہے۔ اُنج میں اوس لکھاری نال پوری طرحاں سمہت ہاں جو اس مت دا دھارنی ہے کہ رچنا کرن پچھوں لیکھک دا اوہدے بارے کجھ بولنا فضول ہوندا ہے، رچنا آپ ہی مونیوں بول رہی ہوندی ہے۔ اصلیت ایہہ وی ہے کہ کوئی نہ کوئی پکھہ ایس طرحاں دا ضرور ہوندا ہے جو کوتا دی پہنچ توں باہر رہ جاندا ہے۔ اوس پکھہ دی شمولگی دلچسپ وی ہو سکدی ہے۔ میں اوس خاص پکھہ بارے سوچن لگا جو میری رچنا توں آکھیا نہ گیا ہووے۔ اس کتاب دی ہتھلی شاہ منگھی ایڈیشن دا جنم وی اوسے پکھہ دا ہی حصہ ہے۔

میںوں میری کوتا دے دلچسپ ہون دا احساس میرے ایس سفر دے آغاز ویلے ہی اک بڑے خوبصورت اتے ناکئی ڈھنگ نال ہو گیا سی۔ 7 اپریل 1968 نوں چنڈی گڑھ دے "روز گارڈنز" وکھے پہلا، روز فیسٹیول، منایا گیا سی، جو اچ کل قومی پڈھر اتے منایا جان لگا ہے۔ اس پلٹھی دے روز فیسٹیول، وچ میری پلٹھی دی کوتا "روح میرے پنجاب دی" نوں جس طرحاں اُچھا سمنان ملیا سی، اوہ اپنے آپ وچ اک دلچسپ کہانی ہے۔

چڑھدے پنجاب دی خوبصورت اتے نویں نکور راجدھانی چنڈی گڑھ دی شروعات لگ بھگ 1956 وچ کسے الوکار کڑی دے جنم وانگ ہوئی سی۔ 1947 دی ونڈ دیاں دکھائی یاداں ہن کجھ مٹھیاں پے کے پچھے رہ گئیاں سن تے دوپھاڑ ہوئے دوہاں پنجاباں لئی نویاں اتے ڈھکویاں راجدھانیاں دی بھال اتے سر جتا اوہتیں دینیں دوہیں پاسیں انوکھیاں انسانی گھاناواں وچوں سن۔ دُنیاں دیاں ہور راجدھانیاں پہلاں منڈیاں، پھر چھوٹے قصبے، وڈے قصبے، وڈے شہر اتے پھر بندیاں بندیاں راجدھانیاں بنیاں سن۔ اوہناں وچوں کجھ گو دے پچھوٹر نال تاں ڈونگھے انسانی احساسات اتے پیڑاں دیاں یاداں جُویاں ہوئیاں سن جیویں پوربی افریقہ وچ تزانیاں دی راجدھانی دارِ سلام، کچھی افریقہ وچ نائیجیریا دی راجدھانی لاگوس، جو اجیہاں اتھاسک وڈیاں بندرگاہاں سن جنھوں افریقہ دے نواسیاں نوں جانوراں وانگ شکار کر کے اتے بٹھ کے غلام بناؤن لئی یورپی جہازاں وچ لڈ لیا جاندا سی۔ دارِ سلام دے نال ہی اک "باگا مویا" ناں دی بندرگاہ ہے جنھوں ایہہ جہاز خاص طور اتے لڈے جاندا رہے سن۔ سوہیلی 'باگا مویا' دے پنجابی وچ ارتھ، میرا دل اسے مٹی پٹھ دھر کدا رہے گا 'بندے ہن۔ ایہہ اوہناں قسمت دے ماریاں دی آپنی اوس دھرتی ماں نوں آخری الوداع ہوندی سی جو انسانی تاریخ دا اوہ کالا دھبہ ہے جو رہتل دے کسے وکاس نے دھونہیں سکنا!

اجو کے سے وچ افریقہ دے ایہناں دوہاں دیاں آزاد سرکاراں نے وی چنڈی گڑھ اتے اسلام آباد وانگ نویاں راجدھانیاں کرموار ڈڈوما اتے لُوجا سر جیاں سن۔ پر اوہ بہت بعد دیاں گلاں ہن۔ سنڈیکت راشٹر

دے ماہراں دی دیکھ رکھہ بٹھہ سر جیاں گئیاں ایہناں دوہاں راجدھانیاں وچ مینوں بطور لینڈ سکیپ آرکیٹیکٹ یوگدان پاؤن دا سُہاگ ملیا سی۔ پرایہہ اک وگھری داستان ہے جو اس لکھت دے کلاوے وچ نہیں آؤندی۔ 1968 دا سال انٹھی راجدھانی چنڈی گڑھ دی 16 ویں ورھے گنڈھ دا سال سی جو میرے اندر پنپ رہے شاعر لئی اوس لوکار گڑی وانگ سی جو ہن مٹیار ہوگئی ہووے۔ میں اس مٹیار دے بھکھدے جو بن توں چتو دیاں اوس دے قدرتی ہار شنگار دا بیان آپنی کوتا 'روح میرے پنجاب دی' وچ کیتا۔ میں اوس 'روز فیٹیول' وچ آپنی ایہہ کوتا بڑے جذبے آتے ترم نال گا کے سنا رہیا سی کہ اچانک پردھانگی دی گرسی توں خاص شخص اٹھے آتے اوہناں دے مان ستکار لئی اُچھے طور اُتے گندیا بٹھے خوشبودار پھلاں دا دوہرا ہار اوہناں نے اپنے گل وچوں اتار کے میرے گل وچ آ پایا۔ روز گارڈنز دا کھلا میدان تاریاں نال گونج اٹھیا۔ اک انجانے شاعر نوں ستکارن والے اوہ ویکتی ویش کیول ڈاکٹر مہندر سنگھ رندھاوا ہی ہو سکدے سن۔ اوس ویلے اوہ نویں راجدھانی دے پہلے چیف کمشنر سن۔ رندھاوا صاحب لکھن بنس پتی وگیانی ہون دے ناطے پھلاں تے خوشبوواں دے قدردان تاں ہے ای سن، اوہناں دا پنجابی ساہت آتے کلائی موہ آتے یوگدان دی بے مثال ہے۔ میری اوس کوتا دے بول کجھ ایس طرحاں سن:

ہن ہوگئی مٹیار ایہہ

اج چڑھی پروان

ایہنوں چٹی دوے ہالیا

ہتھ سر، تے رکھے آن

ایہدے نین کورے جھیل دے

اڈدے پنچھی پھاہن

ایہدی زلف دی چھاویں کھیڈدے

میرے سیکریٹ و دھان

اس پنچھوں میرا ایہہ اُو بھو پکا ہو گیا کہ جویں میں لینڈ سکیپ آرکیٹیکٹ وجوں پھلاں، بوٹیاں، رنگاں، خوشبوواں، پتھراں آتے پانیاں دے طلسم نوں سمجھدیاں لینڈ سکیپ ڈیزائین بناؤن لگت پیا ہاں، اوسے پرکار میں شہداں توں پرسنوار کے کوتا دا ہار آتے گلدستہ گند سکا ہاں۔ ایہہ وگھری گل سی کہ لینڈ سکیپ لئی اُچیری ودیا میں ودھی وت رُوپ وچ لینڈ سکیپ انسٹی چیوٹ لنڈن توں لے رہیا سی آتے کوتا میں رچدیاں رچدیاں ہی سیکھنی سی۔ ایہناں ہاراں آتے گلدستیاں وچ خوشبودار تے سچے پھل ہن جاں بڑے کاغذ، ایہہ تاں پار کھو پاٹھک ہی دن گے۔ میرا کم تاں اس کتاب دی پیشکاری تک محدود ہے جو سوہر د آتے نیڑلے ہزاراں دے اُتھاہ آتے وڈمٹے بھجاواں صدقہ ممکن ہو سکیا۔

اک گل ہور 1967 وچ انگلینڈ جان توں پہلاں میں ہر دیال سنگھ جوہل جو چنڈی گڑھ دے پہلے لینڈ سکیپ افسر بنے تے بعد وچ بطور سپرنٹنڈنگ انجینئر (لینڈ سکیپ) سیوا مکت ہوئے، دی دیکھ رکھہ بٹھہ چار پنچ سال، پہلاں مغل گارڈنز بنجور آتے پھر کپٹل پروجیکٹ چنڈی گڑھ وچ کم کر چکا ساں۔ جوہل صاحب نوں میں لینڈ سکیپنگ لئی رسمی طور اُتے گوروتاں نہیں سی دھاریا پر میں اوہناں کولوں اس بارے سیکھیا بہت کجھ۔ ایسے چینیٹ

آتے اوہناں دی پریرنا صدقہ ہی میں لینڈسکیپ انسٹی چیوٹ لنڈن دے راہے پیا جس دے پروفیشنل ایسوسی ایٹ ممبر وچوں مینوں انگلینڈ، تنزانیان، نائیجیریا، ڈبئی آتے امریکہ دے کیلیفورنیاں سمیت لگ بھگ ادھی دُنیا دے دیساں وچ یوگدان پاؤن دا اوسر مل سکیا۔

اینیاں دیساں دے رٹن چکھوں بے شک ہُن میں کیلیفورنیاں تُوں آپنا گھر بنا لیا ہے پر ہر دیس دے جھروکے وچوں میں ہمیشہ آپنی جنم بھوں پنجاب ول تکدا رہیا ہاں۔ ایس طرحاں میری پنجابی بولی، پنجابی کوتا آتے پنجابیت نوں، ویشال منگھتا نوں کلاوے وچ لین دا سہاگ پراپت رہیا ہے جو میرے لئی وی تے میری پتی اندر پیر، بیٹی نوریت آتے بیٹے نو دیپ لئی وی بڑے مان والی گل رہی ہے۔ پنجابیت توں میرا بھاد ہر اوس بشر توں ہے جو ہر مند بھاگی راجتیک ریکھا دے آر پار، سبھیتا دے پنگھوڑے اوس سانجھے پنجاب دے بھوگولک خطے وچ وسدا ہے تے جاں سنسار وچ جتھے وی وسدا ہے آپنیاں جڑھاں دا تعلق اوس خطے نال جوڑ سکدا ہے۔ پنجابیاں دا ایہہ ورسہ جڈا مان متا ہے، شاید ہی کسے ہور خطے دے لوکاں دے نصیب وچ ہووے۔ ایہہ اوہ دھرتی ہے جتھے پنج ہزار سال توں وی پہلاں منگھ نے پٹو پالنے آتے سبھ توں پہلاں زمین نوں حل نال واہن، کھیتی باڑی کرن تے پنڈاں قصیاں وچ رہن دا ول سکھنا دسیا جاندا ہے۔ بھر شٹ راجتیک آتے موسیٰ کروپیاں دے باوجود پنج ہزار سال بعد وی پنجاب ورگا کسان دُنیا دے کسے ہور تختے تے لبھیاں نہیں ملدا۔ پنجابیت سنندھی میری ایہہ بھادنا کئی گوسپتی سی اس دا پرمان وی ایس گل وچ ہی اے کہ اس کتاب دی ہتھلی شاہ مکھی ایڈیشن دا آغاز وی واہکیوں پارلہندے پنجاب دے ویراں دی پر بل اچھا آتے پریم صدقہ ہی ہو یا سی۔

ایہہ کتاب آرسی پبلشرز چاندنی چوک دلی ولوں گورمکھی لپی وچ پہلی وار 2007 وچ چھپی سی۔ جس وچوں گجھ کوتاواں میں اپنی ویب سائٹ، تے لکھتی آتے، آواز تے پرواز، ناں دی، ہی ڈی، بنا کے پادیتاں سن جہاں تُوں پنجابی پاٹھکاں تے سروتیاں ولوں بھرواں ہنگارا ملیا سی۔ بیٹے نو دیپ دی مد نال گجھ نظماں چویں دھیاں، پگت دی سانجھ، اوہی ہے ایہہ ستارہ آتے انبر دی شہزادی دے ناں، دے موونگ سلائیڈ شو بنا کے یوٹیوب تے جدوں پائیاں گکیاں تاں وڈی گلتی وچ پنجابی پیاریاں نے اوناں دا انند مانیا۔ پنجاب توں دُور پردیساں وچ پل رہی نویں پیڑھی جوٹھیٹھ پنجابی سمجھن توں تھوڑا عاری ہے، اوہناں دی بنیتی، تے انگریزی وچ سب نائیکل وی شامل کر دتے گئے سن۔ یوٹیوب توں سُن کے ہی صوفی گانگی دی اُبھر رہی ستارہ ڈاکٹر متا جوتھی نے کینیڈا اکتوبر 2010 وچ ہون والیاں آپنیاں کونسٹریٹس وچ، انبر دی شہزادی، والی نظم شامل کرن لئی بنیتی کیتی سی آتے ویکٹور وچ ہون والے آپنے پلیٹھی دے پروگرام وچ مینوں بیوی سمیت شامل ہون لئی اُچیچا سدا دتا سی۔

انٹرنیٹ توں اس کتاب دے گورمکھی لپی وچ چھپی ہون تے ویریاں تُوں لے کے اینکاں فون آئے ای میل سنیے اس نوں شاہ مکھی وچ چھاپن واسطے وی ملدے رہے۔ انت وچ "ماں بولی ریسرچ سینٹر لاہور" والیاں ویراں دی نظر پین تے اوہناں دی پریرنا آتے یوگدان وردان بن گیا، جدوں محمد آصف رضا ہوراں دی مہر آتے پیار صدقہ اسدی کمپوزیشن دا بیڑا چک لین لئی اوہناں ولوں اجازت منگی گئی سی۔ اس سہمتی آتے ایہہ رابطہ قائم ہون اُپرنت رضا صاحب ہوری وی خوش ہوئے جدوں میں اوہناں تُوں آپنی جنم بھوں والے جدی پنڈ سید وارث شاہ ہوراں دے سرنادیں پنڈ جنڈیالے بارے دسیا سی۔ میرا جنم 21 جولائی 1939 نوں بھسین دھلوواں دے نزدیک چھوٹے جیے پنڈ جنڈیالا وچ ہو یا سی جو واہکیوں پار شہر لاہور والے پاسے سی۔ اس چکھوں جس ہلاس نال گل اگے

ودھی اوس بارے سوچدیاں جاں بیان کردیاں میرا بار بار گچ بھر جاندا ہے۔

میرے جنڈیالے پنڈ دا ذکر چھڑیا ہی سی اتے اس بارے میں اس پراگے دی شاہ مکھی ایڈیشن دے مکھ بند وچ گچ لکھن دی سوچ ہی رہیا ساں کہ اچانک 15 مارچ 2011 پہر دے تڑکے چار وچ کے تیرہ منھاں تے، سرھانے پے ٹیلیفون دی کھنٹی کھڑکی۔ چلیا تاں اگوں محمد آصف رضا صاحب بول رہے سن، "سلاما علیکم پشورا جی میں آصف تہاڈے جدی پنڈ جنڈیالا توں بول رہیا ہے۔ میں تہاڈے بڑرگاں دا اک گھر دی لہہ لیا ہے۔ وکھ لو ایہہ ستر اسی سال بعد اے صحیح سلامت کھلوتا ہویا ہے بے شک اس دا آلا دوالا سبھ ڈھاہ ڈھواہ کے نواں اُساریا دسیا جاندا ہے۔ اسیں اس دے عین سامنے کھلوتے ہوئے تصویراں اُتار رہے ہاں۔ آہ لو کرو گل آپنے بڑرگاں دے گچ بھائی بنداں نال، جیہڑے مینوں اس گھر دے کول لے کے آئے نیں۔"

"میں جی معراج دین ہاں، سلاما لیکم! پر مینوں اوہ ماجھا ہی آہندے ہوندے سن۔ تہاڈے پر یوار دے نوجوان مُنڈیاں وچ موہنا، مکھن، دولا تے پرتیوہنی ہوندے سن۔ گیا نو تے ستو گڑیاں۔ ہور وی ناں یاد آ جاں، خیال وچ گھم رہے نیں۔ اسیں اس وقت تہاڈے بڑرگاں والے گھر دے کول ہی کھلوتے ہوئے ہاں۔ تہاڈے نال گل کر کے جی ٹوں بڑا چنگا لگ رہیا ہے۔ فضل دین جو تہاڈے پر یوار ٹوں وند چکھوں بھکھنے پنڈ وی دو وار میل کے آیا سی گزر گیا ہے۔ اوہدا مُنڈا بشیرا وی فوت ہو گیا سی۔ آہ اوہدا ساریاں توں چھوٹا مُنڈا وی تہاڈے نال گل کرنی چاہوندا ہے۔"

چاچا معراج دین چھیتی چھیتی بول رہیا سی جیویں خدشہ ہووے کہ گل بات والا ایہہ رابطہ بھنے ٹھا کہ ٹھا۔ میں ایہہ سبھ گچ بھوتریاں وانگ سُن رہیا ساں۔ یقین نہیں سی آ رہیا کہ ایہہ سچ ہے جاں تڑکساری سُننا۔ پنڈ بارے گل تاں حالی اک دو دن پہلاں ہی ہوئی سی جدوں اوہناں اس دی نشان دہی بارے چُھیا سی۔ آصف ہور ائیڈی چھیتی ایہہ نکا جیہا پنڈ جو لاہوروں چالھی پنٹالی میل دُور ہوویگا کیوں لہہ لیا ہووے تے پھر شہرتوں پنڈ ائیڈی چھیتی اپڑن لئی ایہہ زحمت! اس توں پہلاں کہ ٹیلی فون دوسرے کول چلیا جاندا میں جلدی وچ ایہی کہہ سکیا، "چاچا جی سلام، میں تہاڈے مکھن دا ہی مُنڈا ہاں۔ تے تہاڈا موہنا میرا چاچا تے دولا میرے تایا جی نیں۔" اللہ حافظ اوہناں آکھیا "ہور سکھ ساند چُھدیاں فون اگے توں اگیرے پھڑاؤندے گئے۔ بے شک میں اوس وقت اتھے حاضر نہیں ساں، پر پھر میں ہور کتھے ساں؟ اس طرحاں دی منکھی سنویدناں نوں کوئی کرے تے کیوں بیان کرے! ابھی کہاں گا کہ جنہاں نے نہواں نالوں ماس وگھ کر دتے اوہناں دا وی بھلا اتے ایس طرحاں دے اُپر الیاں کارن ملھماں لاؤندے پھرن لئی وچن بدھ تے تین شیل "ماں بولی ریسرچ نیٹر" ورگیاں اداریاں اتے اوہناں نوں چلاؤن والے محمد آصف رضا جی ورگیاں رواں دا وی بھلا!

اتھے ایہہ دسنا وی گتھاں نہیں ہوویگا کہ کوتاواں لکھن لگن توں پہلاں ہور کویاں دیاں دل نوں چھوہن اتے موہن والیاں کوتاواں ترنم نال گون دا شوق مینوں گھر اتے سکول دوہاں دے ماحول توں پے گیا ہویا سی۔ اس ماحول دی اپنے آپ وچ اک ہور دلچسپ کہانی ہے۔ پاکستان بنن ویلے میرے دادا جی سردار جیون سنگھ اتے اوہناں دے چھوٹے بھرا صوبیدار ہزارا سنگھ دا پر یوار ضلع لاہور دے اوس اُپر دسے نئے جے پنڈ جنڈیالا وچوں اُجڑ کے اک ہیری رات اپنے قریبی رشتے دار دلش بھگت بابا سوہن سنگھ جی بھکھنا دے کھیتاں وچلے گھر، جس نوں پنڈوں باہر وار ہون کر کے ہُن لوک 'بابے دا ڈیرا' ہی آکھدے سن، آ پھنچا سی۔ میرے دادا جی دا اوہ پنڈ واہگپوں پار

اونان گو ہی لاہور والے پاسے رہ گیا سی جتاں گو بھکھنا ادھر امرتسر والے پاسے ہے۔ دادا جی دی وڈی بھین ماتا جی بھن کور بابا سوہن سنگھ بھکھنا جی دی جیون ساتھن سن۔

اُتوں کے آون نالوں وڈا دکھانت میرے دادا جی لئی اک ہور وی سی۔ لگ بھگ ساری جوانی جدوں بابا جی آزادی دے سنگرام وچ بے گھر، بے وطن، موت نال لگن میٹی کھیڈ دے رہے سن، تدا اپنی بھین دا اُجڑن اُجڑن کردا گھر اوس دے بھراواں نے سسے سسے واہگا پاروں بھکھنے پھنچ کے وسدا رکھیا سی۔ ایہہ سسے دا کیہا گیڑ سی کہ خالی ہتھ اُتوں کے آئے بھراواں نوں اُج اوسے بھین دے گھر آسرا ملنا سی۔ بھین کڈے وڈے جیرے تے جھے والی سی، ایہہ تاں بڑی دیر پہلاں ہی اوہ ثابت کر چکی سی، جدوں اپنے سر دے سائیں دا راہ، جو چروکنا دیس دی آزادی دے راہ وچ رل چکا سی، اڈیکدیاں اڈیکدیاں اوس نے ساری جوانی کسے شکوے شکایت توں پناں اکلاپے وچ کٹ لئی سی۔

ماتا جی بھن کور نوں اسپس وی اپنے ماتا پتا دی ریس وڈے بھوآ جی ہی آکھدے سی۔ جدوں وی بابا جی نوں کوئی ملن آوندتا تے اوہناں دے گوڈے چھوہن لئی اولدا تاں اوہ نمرتا نال چٹھے ہٹ جاندا تے اتے ذرا ہٹوئیں بیٹھے ساڈے وڈے بھوآ جی ول اشارہ کردیاں تھوڑا مُسکرا کے آکھدے، "بھلیا، گوڈیاں نوں ہتھ لاؤ نا اے تاں اوس دیاں نوں لاؤ، جھے میری عُمر اسی جی لئی غیر موجودگی وچ میرا ایہہ گھر مینوں اڈیکدیاں وسدا رکھیا جتھے مینوں اخیر آکے پناہ مل سکی ہے۔ میرے توں کتے وڈی دلش بھگت ہے ایہہ بھن کور۔ مینوں یاد ہے کہ اوہ اوہناں نوں بھن کورے جی آکھ کے ہی واج ماریا کردے سن۔

پیر گجھ سنہیلے تاں میرے دادا پریوار دے واہی کرن والے بندے اتے سندتاں یوپی والے فارم تے چلے گئے اتے سکول جان والے بچے بھکھنے اتے بعد وچ چنڈی گڑھ ہی چلے رہے۔ ایس طرحاں دسویں جماعت میں بابا جی دے اپنی زمین وچ ہتھیں بنائے جتنا ہائی سکول بھکھنا توں 1956 وچ پاس کر کے خالصہ کالج امرتسر بی۔ ایس سی۔ ایگریکلچر وچ داخل ہو گیا سی۔

انقلابیاں اتے خاص کر غدریاں نوں عام طور اُتے سُورپرتا اتے چٹانی ارادیاں والے لوہ پُرشاں وجوں ہی جانا جاندا ہے۔ بندیاں دے بھلے لئی لڑائیاں لڑدے اوہ لوہ پُرشاں اپنے کوئل بھاوی اتے ساہت تے کلا دے پارکھی ہون گے، ایہہ گل اخباراں وچ جاں ملاقاتی جیونیاں وچ گھٹ ہی اُتھر کے ساہمنے آئی ہے۔ مثال وجوں بابا جی نوں جتا آپ پڑھن دا شوق سی، اوس توں ودھیرے بچیاں نوں پڑھدے دیکھن دا شوق سی۔ اوہناں لئی شوق دا دوجا ناں ہی شاید فرض سی جس کر کے اوہناں نے تعلیم کھنوں بہت ہی کچھڑے ہوئے سرحدی علاقے وچ پہلاں صرف گُڑیاں لئی اتے بعد وچ گُڑیاں تے مُنڈیاں لئی سانجھا جتنا ہائی سکول بھکھنا آئے کھیتاں دی زمین وچ ہی کھول دتا سی۔ انگریز دے ٹوڈیاں دی رہند کھوہند ولوں دوہاں گلاں، مطلب گُڑیاں دی پڑھائی اتے ہائی سکول توں پہلاں جتنا اشبد جوڑے جان، دی مخالفت کیتی گئی سی جو چھیتی ہی اپنی موت آپ ہی مر گئی سی۔ انج سکول دن دُگنی تے رات چوگنی ترقی دے راہ پئے گیا۔

جتنا ہائی سکول بھکھنا دے پہلے قابل ذکر ہیڈ ماسٹر مشہور کہانیکا رسجان سنگھ بنے اتے سیکنڈ ماسٹر ستنام سنگھ پانڈھی جو قابل اُستاد ہون دے نال نال اپنی قسم دے چنگے لیکھک وی سن۔ رسجان سنگھ توں مگروں اوہ ہیڈ ماسٹر وی بنے سن۔ اوہناں دوہاں دے نال ہور وی سوہر د اُستاد آملے جہاں نے سکول نوں بڑی اُسار و سیدھ دتی۔ پڑھائی

اتے کھیڈاں دے نال نال ہر سچر وار اڈھی چھٹی گروں ادبی پروگرام پیش کیتا جاندا جس وچ گڑیاں، منڈے اتے اُستاد بڑے اُتھا نال شامل ہوندے۔ مینوں ہورناں پریناواں دے نال نال اپنی آواز دے سُرِیلا اتے سُرِبدھ ہون دا احساس وی اوسے ماحول دی دین ہی کہیا جاسکدا ہے۔ میں ہر اوس ہفتہ واری پروگرام دی اڈیک گریا کردا سی جدوں کسے اُستاد جاں جماعتی جماعتن ولوں مینوں ضرور ہی کجھ سُنَاوَن لئی آکھیا جاندا۔

ڈھنڈ کسلی اتے ہور دُراڈے پنڈاں توں وڈیاں جماعتاں دیاں کجھ گڑیاں دی ساڈے گھر ہی ٹھہریاں سن۔ گرمیاں دیاں راتاں نوں وڈے تھڑے اتے سارا پر یوار چھردانیاں لا کے باہر ہی سُنَا ہوندا سی۔ سکول دا گم، گھر دیاں سوانیاں دا گم اتے پٹھا دتھا مکا کے پر یوار دے سارے جیاں ولوں وڈے تھڑے اتے رات نوں ادبی دربار لگدا جس وچ پڑیت لڑی اتے ہور پتراں وچوں کوتاواں، چٹکلے وغیرہ یاد کر کے سُنَاے جانداں سن۔

ٹھیک سے اتے اسیں سارے بابا جی اتے وڈے بھوآ جی دے منجیاں دوالے، چونکیاں، پیڑھیاں، گرسیاں، وڈے سٹول اتے لائیناں رگھ کے بیٹھ جانداں سی اتے ادبی دربار شروع ہو جاندا سی۔ اُپنی سُرِ والی کوتا ہمیشہ مینوں پڑھن لئی آکھیا جاندا اتے راتاں نوں آسے پاسے پانی لاؤن والے کئی ویر دسدے کہ رات نوں اوہناں نے سانوں اُپنی اُپنی ہسدیاں اتے مینوں گاؤندیاں سُنیا سی۔ انت نوں پہلاں وڈے بھوآ جی اتے پھر بابا جی دے پہلے گھر اڑے نوں اسیں ادبی دربار دے خاتمے دا اشارہ سمجھ کے پیڑھیاں چونکیاں چکت لینداں اتے آپو اپنیاں منجیاں دا راہ پھردے۔ تے اس طرحاں اوہ گھر اتے اوہ سکول جتھے منڈے گڑیاں اکٹھے وچردے اتے پڑھدے رہے، میرے لئی اک انوکھی پرینا داسروت بنے۔ تے پھر میں گم دے سبندھ وچ کسے وی دیس وچ وچریا، ادبی تنظیمیں جاں اگانہہ وڈھو مزاں پیاریاں، مرد، عورتاں دی سنگت وچ اسے طرحاں دے ماحول آپنے آپ ہی سر جے جانداں رہے سن۔ کیلیفورنیا دی ایبہ وادی اجھیاں گتی وڈیاں دی روشن مثال ہے۔

پیشے متعلق رُجھویاں اتے پروارک ذمہ واریاں نے بے شک ویلھ نہیں دتی، پھر وی جو محسوسیا، لکھن دی کوشش کردا رہیا ہاں۔ پر ہور ہور لکھن نالوں میں جو لکھیا، اوس نوں وار وار ساہت سبھاواں، مندراناں، گوردواریاں، چھوٹیاں وڈیاں محفلاں، مجلساں وچ گا کے سُنَاؤندا رہیا ہاں۔ انج میریاں لکھیاں گنتی دیاں کوتاواں وی مینوں بہتیاں لگدیاں رہیاں ہن۔ کتاب چھپواؤن دی سوچن توں پہلاں مینوں لگدا سی کہ ایبہ کوتاواں جدوں چھپن گیان تاں ایبہ کتاب وارث شاہ دی ہیر جتی موٹی ہو جانی ہے۔ پر ایبہ سچائی تاں نہیں سی۔

رسالیاں وچ چھپدے رہن کر کے پڑھن ہاراں لئی میں ایباں گمنام تاں نہیں سی، پر کتاب چھپواؤن دے موہ توں زلیپ ہی رہیا ساں۔ گل ایبہ نہیں سی کہ میں ایبہ کوتاواں کتابی رُوپ وچ چھپواؤنیاں نہیں سی چاہوندا۔ ڈردا اس گل توں سی کہ کجھ پرواسیاں ولوں پسیاں دے زور نال 'اُپنٹکاں' چھپوالین اتے پرکاشکاں نوں وگاڑ دین ورگیاں گلاں ادھر ادھر سُنن نوں مل جانداں سن۔ ایبہ گلاں کنتھوں تک ٹھیک سن، پتہ نہیں، پر من عجیب دُجیتی وچ ضرور پھسیا رہیا۔

2003 وچ ہرمن پیارے لیکھک کرنل جسیر بھٹلر اپنی پتی امریندر بھٹلر نال کیلی فورنیا آئے۔ اوہ میرے دوست وی ہن اتے نیڑے دے رشتے دار وی ہن۔ اوہناں نال بھرویاں ملنیاں اتے وچاراں ہونیاں۔ اوہناں نے کتاب چھپواؤن لئی مینوں ٹوہیا، پریریا اتے کھرڑا تیار کرن لئی کئی وڈے سچھا دتے۔ پر اوہناں دے دیس پرت جان مگروں گل اتھے دی اتھے ہی کھڑی رہ گئی۔

ستمبر 2006 کہانیاں گریچن سنگھ بھٹلر آپنی پتی گریچن کورنال کیلی فورنیا، بے ایریا وچ آپنی بیٹی بھاونا کول تھی پھیری لئی آئے۔ اوہناں دی مرضی آپنی خواہش مطابق وچر کے چُپ چُپتے دیس مُڑ جان دی سی۔ پر اوہناں نوں پڑھن اُتے پیار کرن والیاں دی مرضی گجھ ہور سی۔ اوہناں دے آؤن دی خبر مونیوں مؤنہ پھیلن دی دیر سی کہ اوہناں نوں ادبی حلقیاں وچ نکلنا ہی پیا۔ مینوں دی اوہناں دے سمنان وچ رکھے گجھ ادبی پروگراماں وچ شامل ہون دا اُتے اوہناں نوں سُنن دا سُبھاگ ملیا۔ آپنا قیمتی وقت کڈھ کے اک دن اوہ پر یوار سمیت میرے گھر رولنگ ہلز، مڈیرا آئے۔ اوہناں نے میریاں نظماں سُنیاں تے میری کتاب چھپواؤن دی گل پھر اوتھوں شروع ہو گئی جتھے جسیر بھٹلر چھڈ کے گئے سن۔ فرق اس وار ایہہ سی کہ پریرنا در پریرنا دین دی بجائے ایہناں نے اتم حدّ طے کر دتی کہ دساں دناں دے اندر ہتھ لکھیا کھر ڈا اوہناں تک پہنچ جانا چاہیدا ہے۔ قلم کٹار دے دھنی لیکھک گریچن سنگھ بھٹلر عقل وچ تاں میتھوں وڈے بِن ہی، عمر وچ وی وڈے بِن۔ اس لئی اوہناں دی طے کیتی سماں سیماں مینوں پالنی ہی پئی۔ تے اس طرحاں جے ایہہ کتاب پہلی وار 2007 وچ گورمکھی وچ چھپ سکی تاں ایہہ گل پہلاں میری پتی اندریر، بیٹی نوریت، بیٹے نودیپ، انیکاں دوستاں مِتّراں، کئی وار اجنبی سُنن ہاراں دی تے پھیر جسیر بھٹلر دی مڈھلی پریرنا صدقہ اُتے اخیر وچ گریچن سنگھ بھٹلر دی طے کیتی سماں سیماں صدقہ ہی ہو سکی سی۔ تے جے ایہہ شاہ مگھی وچ چھپ کے بُن تہاڈے ہتھوں وچ ہے تاں ایہہ سارا سہرا لہندے پنجاب دے پریسیاں، "ماں بولی ریسرچ سینٹر لاہور" دی رکارپا اُتے خاص طور تے جناب محمد آصف رضا ہوراں دے سر ہی ہے، جنہاں دی پریرنا، مہربانی تے ہمت صدقہ ایہہ ممکن ہو سکيا ہے جو آپنے آپ وچ وی اک دگھری کہانی ہے۔

دُعا

میرے صاحباً مینوں توفیق ایہہ دیویں
میں تیری بات سمجھاں، بات وچلی رمزوں جاناں

توں میرے توتلے بولاں دا رکھا خود بنیں
بخش دیویں اوہ بولے بول جو نہ ٹھیک کہہ پاواں

میرے احساس نون کردار نون اوہ نمرتا دیویں
میں تیرے لالواں دا تھوہ پتہ بھل نہ جاواں

توں قاتل بازوواں وچ درد دل وچ خوف بھر دیویں
درگاہاں کدے نہ بن دیویں فر قتل گاہاں

بھلا سربت دا منگاں تے ایس دے نال فر
اپنے بچیاں دی خوبصورت زندگی چاہواں

فر جے ہو سکے تاں دھو دیویں لگی اوہ ہر تہمت
تیرے دربار آخر کار جد میں سدیا جاواں

گیت کار ہاں میں زندگی دے گیت لکھدا ہاں۔۔۔۔
 میرے گیتاں دیاں نیناں چج برہوں رڑک وی پیندی
 کدے پر بے بسی میری چوراہے رون نہیں بہندی
 میرے گیتاں چج ایس انسان لئی ارداس ہوندی اے
 حق انصاف لئی آکھن سُنن دی آس ہوندی اے

کوٹاواں
اتے
گیت

کیہ رکھیے ناں ایس عالم دا

کیہ رکھیے ناں ایس عالم دا!
 ایہناں دل وچ رسدیاں یاداں دا
 ساتھوں ٹٹ گئے قول قراراں دا
 اوہناں ان سُنیاں فریاداں دا
 کیہ رکھیے ناں ایس عالم دا!

نکے جیہے پنڈ میرے لوکاں نوں
 آساں سن وڈیاں میرے تے
 میں چانن لے کے پرتاں گا
 سجاں گا آن بنیرے تے
 پر تلخ ہواواں دے ساہویں
 نہ چلیا زور چراغاں دا
 کیہ رکھیے ناں ایس عالم دا!

ایہہ خصلت رہی ہنیرے دی
 کوئی جگنو اس نوں بھاؤندا نہیں
 اوہ ٹمکن باجھوں رہندا نہیں
 تے نھیرا چانن چاہوندا نہیں
 ایہہ جھڑپ نہیں کجھ راتاں دی
 ایہہ گھول ہے آد جگاداں دی
 کیہ رکھے ناں ایس عالم دا!

اک ایسی رات دا عالم سی
 میں سنگ جگنوواں ٹر آیا
 ماں سیجیل نینیں تکی رہی
 جوہ پار لنگھا پیو مر آیا
 اوہ میریاں متاں مندے رہے
 خود جیوندے جیں عذاباں دا
 کیہ رکھے ناں ایس عالم دا!

میں ہاں تے کیسا دیکھ ہاں
 جو پار سمندر بلیا ہاں
 لے چمک امانت تڑ آیا
 سنگ چن چانی رلیا ہاں
 میرے سر توں قرضاً نہیں لہنا
 میرے پنڈ دے جوں خراباں دا
 کیہ رکھیے ناں ایس عالم دا!

کیہ رکھیے ناں ایس عالم دا!
 ایہناں دل وچ رسدیاں یادا دا
 ساتھوں ٹٹ گئے قول قراراں دا
 اوہناں ان سُنیاں فریاداں دا

پینگھاں کتھے پاواں

پیلاں دے سنگ بوہڑ گوا لئے
 بوہڑاں دے سنگ چھاواں
 ٹاہلیاں گنیاں آئے سفیدے
 پینگھاں کتھے پاواں

چُج وِچ تِزکا لئی پرندہ
 اڈیا چار چھیرے
 جوہاں دیسی برکھ دسوری
 کدھر آ لھنا پاواں

پچھلی راتے چڑھی ہنھیری
 کر گئی تِلا تِلا
 لگ چھت کے کوئی بچی کروئیل

پتر ٹاواں ٹاواں
 لگی لو تے کیہ پیا ویکھاں
 بند پئے دروازے
 تحت پوش تے گھلیا ٹھیکہ
 پنڈ دی ستھ وچ ٹھانا

گھوہاں تے سی رب وسیندا
 اوہ وی رُسا لگیا
 جٹ مر گئے خود گشیاں کردے
 چمبڑیاں ویکھ بلاواں

گرواں پیراں دی ایہہ دھرتی
 دھانہاں مار کے روئی
 جیوں کوئی لاڑی سچ ویاہی
 لُٹ لئی آپ کہاں

سپنی سر تے پھوکاں مارے
 بوٹ آ لھنے سہے

اُتر پہاڑوں آ وے جوگی
پٹ ورمی نُوں ڈھاواں

پپلاں دے سنگ بوہڑ گوا لے
بوہڑاں دے سنگ چھاواں
ٹاہلیاں گئیاں آئے سفیدے
پینگھاں کتھے پاواں

تلی تے سیس

کل دی بات ہے، سی آدمی گجھ اس طرح ڈردا
 شیر آیا بجاؤ شور ڈردا آجڑی کردا
 اُسدا سچ سی جاں شُغل سی ایہہ تاں اوہی جانے
 اُسدے شور تے سی پنڈ سارا پیروی کردا

اجو کے دؤر وِچ تاں آدمی نوں اوہ نہیں کھاندا
 شوہدا شیر تاں پُوچھل دبا کے دوڑ ہے جاندا
 پسو، پنچھی، پکھیرو، آلھنے، اس توں ترہندے نیں
 کھاندا ہے تاں کیول آپ نوں ہُن آدمی کھاندا

پُخیرے پکڑ ہے ایہدی وچھائی جال ہے بیٹھا
 ساغر جھیل ندیاں شُدھ ہوا گندھال ہے بیٹھا
 ربّ جے چڑھ گیا اسمان فر وی اُسدی شامت ہے
 کوئی سورگ تے نہ نرک ہُن اس توں سلامت ہے

وچھائے جال وچ پر پھس گیا سبھ جاندا بندہ
 دھرم ایمان لئی لڑدا وی بے ایمان ہے بندہ
 آوے نمرتا اندر نہیں اسدا بدل وی کوئی
 تلی تے سیس رکھ کردا جدوں بلیدان ہے بندہ

سے دی ڈاچی

(اکویہیں صدی نون سمپت)

آئے ساں بہت دُوروں کوہ ہور میں مُکایا
چڑھدی صدی دوالے اک نُور نظر آیا

مارو تھلی سیکھر توں منزل دے کلس لَشکے
اوہ رات سی گلابی بھر جشن سی منایا

جاں تڑک سار ہوئی، ڈاچی سے دی اُٹھی
بھج تری تچھانہہ نون ڈاچی نون جد اُٹھایا

اوہ ہور تیز تٹھی تے ہور زور مستی
اگیوں دی روکنا جد رل قافلے نیں چاہیا

ہویا جاں پوہ پُھٹالا تے بے نقاب چہرے
آپنے ہی مہارتھیاں ڈاچی دا مُونہہ بھنویا

ڈاچی ہے بے مہاری تے کارواں پریشاں
چکھے ہے بکھڑا پینڈا مر کے مساں مکایا

ڈاچی دا مُونہہ چکھانہہ نوں چڑھدی صدی اگانہہ نوں
اپنے ہی شاہ سواراں کیتا کیہ ہے خُدایا!

اسیں پاہرو بنے

نہیں سمنان دی اچھا چڑھے دن مخبری کر کے
اسیں تاں دیاں گے پہرہ رات ہر موڑتے کھڑ کے

اسیں پاہرو بنے ساں پنڈ نوں جد سنھ آ لگی
ایسے دوش لئی ہر چور دی ہاں اکھ وچ رڑ کے

بھلا ایس پنڈ دا منگدے جدوں بندے تیرے ربّا
اُدوں ہی قہر ٹٹ پیندا کیوں اُچے گُٹ توں چڑھ کے

جے رُکھ ہی نہ رہے دس آ لھنے سرتے بناؤ گے
اُڈیا سدا نہیں جانا ایہہ تنکے چُچ وچ بھر کے

چرستے توں ہی اک رستہ سی رنگ تے روشنی والا
دسدا اے میل پتھر تاں چڑھے ہاں ہور ہی سڑکے

بنے گا قافلے دا کیہ جو آیا دُور توں چل کے
جے ڈاچی سے دی کوئی لے گیا اج ہور ہی پھڑکے

جو پہیا روکدے نہیں سے دا، بانہواں تڑا بہندے
اسیں تاں دیاں گے گیڑا اگیڑے گزاں توں پھڑکے

پیار دا گُنا پھل

نہ تے جیت تیری سبنا نہ ہی ساڈی ہار پیارے
ایہ سوچ آ گئے ہاں فر ایس وار پیارے

سُنیاے نہتیاں تے تلوار نہیں اٹھاؤندے
آپاں سنبھال آئے اپنی کٹار پیارے

پہنچے تیری گلی تے سر دھر لیا تلی تے
ایہ بھرم ہی رہے نہ بڑول ساں یار پیارے

توں ہی کہیا سی سبنا ہے اُس طرح ہی ودھنا
ایہ پیار دا گُنا پھل دو توں ہو چار پیارے

تیری ہی بنھ کے پلے نکلے نہیں اکلے
ساڈے جیہیاں دی آئی لمی قطار پیارے

ہُن وی نقاب رہنا مکھڑا چھپا کے بہنا
نہیں حادثہ نگونا سوچیں وچکار پیارے

تیری میری سانجھ

تیری میری سانجھ رشتہ واسطہ ہے اس طرح
 دھرت تے آکاش وچلا رابطہ ہے جس طرح
 تیری میری سانجھ رشتہ واسطہ ہے اس طرح

امبراں توں ٹٹ کے دھرتی اچانک ڈگ پئی
 میں بہشتوں کڈھیا ہاں کون جانے کس طرح
 تیری میری سانجھ رشتہ واسطہ ہے اس طرح

پینڈیاں وچ رات دن لبھدی گواچے مول نوں
 میں ہاں آواگون ورگے چکراں وچ جس طرح
 تیری میری سانجھ رشتہ واسطہ ہے اس طرح

تاریاں دی بھیر وچ اوہ روز گئے ماری
 میں ہاں تینوں ڈھونڈا سبھ چہریاں وچ جس طرح
 تیری میری سانجھ رشتہ واسطہ ہے اس طرح

اُس تے نیں دیویں بندشاں میرے تے سو پابندیاں
 منزل مقصود دے راہی نہ رُکدے اس طرح
 تیری میری سانجھ رشتہ واسطہ ہے اس طرح

پاس توں ویکھاں تاں کوہاں دُور، دُوروں پاس ہیں
 دس حدے تے میل دوہاں دا ازل توں جس طرح
 تیری میری سانجھ رشتہ واسطہ ہے اس طرح

چڑھن ہارا دِن

چڑھن ہارا دِن ہے یارو گُزر جانی رات ہے
 ہر ہنیری رات پچھے سون جیہی پر بھات ہے
 چڑھن ہارا دِن ہے یارو گُزر جانی رات ہے

گر گیا سیں کس طرح ہُن اوس دا نہ وہم کر
 اٹھیا ہیں جس طرح ایہہ بات ہی اک بات ہے
 چڑھن ہارا دِن ہے یارو گُزر جانی رات ہے

اہو بجلیاں نے ساڑ تا سہون کھلوتے رُکھ نوں
 ایہہ رُکھ دی جیراند ہے اوہ اگ دی اوقات ہے
 چڑھن ہارا دِن ہے یارو گُزر جانی رات ہے

کیہ سوچ کے بدلی نے دسو چن دا راہ روکیا
پانی پانی ہو گئی ہو یا جدوں احساس ہے
چڑھن ہارا دن ہے یارو گزر جانی رات ہے

پتھر دا سینہ پھول کے بُت گھاڑیاں نیں ویکھیا
پتھر دلاں دے وِچ وی کوئل کلا دا واس ہے
چڑھن ہارا دن ہے یارو گزر جانی رات ہے
ہر ہنیری رات پچھے سون جیہی پر بھات ہے

ستمبر 2001

(نائن ایون)

کس طرح دا سال سی لنگھیا جو سال ہے
ترک سی، ونگار سی، کہنا محال ہے

ٹھنڈی لڑائی وچ تاں سی خون ہی سفید
ایس دور وچ تاں اتھرو وی سوہا لال ہے

آدمی نے دھرم اک گھڑیا سی آسرا
اوہ جنونی ہو گیا اوہ فر نڈھال ہے

مر گیاں لئی وین تاں اوہی جو سن ہمیش
قاتلانا قہر رنجش بے مثال ہے

اک طرف اوہ نجلی جو ساڑے گرج توں پہلاں
دوہے اوہ بلدا برکھ جو اگ تے سوار ہے

اُچے محلاں وچ وی ہُن لوک بے آرام
جو شور شہروں دُور سی ہُن محلاں نال ہے

یاد پتھر

پنڈ رُڑھ جائے گا بنھ جے ٹُٹیا
قاضی ڈُبا فکر وِج ہی مر گیا

سے دی سرکار پر نہ گولیا
دریا وی چُپ چاپ ہی وگدا رہیا

آ گئی اک دِن اچانک کانگ فر
رُڑھ گیا جو وی چدھر بھجدا رہیا

لے گیا مٹی وی پنڈ دی روڑھ کے
مال دھانداں نہ گُھرا وگدا رہیا

جے رُکھ ہی نہ رہے

کوئی تے حوصلہ دیوے
میرے اُس دیس بابل نوں
اوہ پربت حوصلے والے
گھر دیاں گھر رہے ویکھو

ماواں ہسدیاں کیوں روندیاں
ہُن ہر چنپے تے
خُوشی تے خوف دے ہنخھو
اِکٹھے ویہہ رہے ویکھو

پال پوس کے دھیاں
گھراں توں سی وداع کردے
پال پوس کے پتر تاں
وطنوں تڑ رہے ویکھو

کالے پانیاں دا نام
 تے بدنام سی پہلاں
 گوری دھرتیاں تے پور
 بھر بھر لہہ رہے ویکھو

سدا ہی آ لھنے نوں
 پرکھ دا ملیا سہارا سی
 ستم! گجھ آ لھنے ہی
 پرکھ اوتھے ننگل رہے ویکھو

جے رُکھ ہی نہ رہے
 کیہ آ لھنے سر تے ٹکاؤگے
 پرندے آ لھنے ول
 پرتوں ہی چھجک رہے ویکھو

گیت لکھدا ہاں

ہار دی ہار لکھدا ہاں، جیت نوں جیت لکھدا ہاں
گیت کار ہاں میں زندگی دے گیت لکھدا ہاں

میرے گیتاں ج میرے متراں دا ذکر ہوندا اے
میرے گیتاں ج سانجھے دشمنناں دا فکر ہوندا اے

میرے گیتاں دیاں نیناں ج برہوں رڑک وی پیندی
کدے پر بے بسی میری چوراہے رون نہیں بہندی

میرے گیتاں ج ایس انسان لئی ارداس ہوندی اے
حق انصاف لئی آکھن سُنن دی آس ہوندی اے

میرے گیتاں نُوں لھڑ جان کے نہ ماریو چھمکاں
نہ ایہناں سی ہائے کرنی تے نہ ہی اکھ میں جھمکاں

میرے گیتاں دے وس ہووے شبد کوئی مرن نہ دیواں
سیاہی پنیاں قلمیاں پچ اتھرو بھرن نہ دیواں

ممتا رول کے کوئی پُت فر پردیس نہ آوے
کیول رُزگار لئی لا کے دِلاں نُوں ٹھیس نہ جاوے

میرے گیتاں دی دھرتی تے کئی اک ویر انج ہويا
ہنیرے چھا گئے گھپ گھیر بُوہا چاننی ڈھویا

مگر سُنسان گلایاں چوں اوہ کھیڑے فیر چمکے نیں
جو دینتاں نے اُجاڑے سی بغچے فیر مہکے نیں

ایہناں نُوں رب دیاں رکھاں رہن سُر جیت لکھدا ہاں
ہار دی ہار لکھدا ہاں، جیت نُوں جیت لکھدا ہاں

ہار دی ہار لکھدا ہاں، جیت نوں جیت لکھدا ہاں
گیت کار ہاں میں زندگی دے گیت لکھدا ہاں

ہندوستان دے بھاگ

قسمت گل جہان دی تیز ہوئی
 لشکے بھاگ کیوں نہیں ہندوستان تیرے
 نیویں نظر اداس مایوس چہرے
 پھر دے سکھ ہندو مسلمان تیرے

اوہناں گھر رزگار لئی لین ترے
 کٹن گئے جو کل گزران تیرے
 آکھو کون ہمالا دی دھون اچی
 دوہرے لک جد پھرن عوام تیرے

اسیں ہو کے وی نہیں آزاد ہوئے
 کیوں نہیں پچھدے لوک سوال یارو
 دیواں دوش ہن کیہڑے فرنگیاں نوں
 ودھ کے دیسیاں کیتی کمال یارو

فیر مذہب نال مذہب ٹکرا دتے
 راج وٹکرے راجاں دے نال یارو
 اک ڈیکدی دوجا اٹھا لیدی
 پچھوں کھچ کے جٹڈلی تار یارو

وڈے چھوٹیاں نیں پالنے مل آپے
 چھکے ٹنگ لئی رتا وڈریاں نیں
 جو بن رتے کسان دی شام ہوئی
 مونہہ پھیریا سنجھ سویریاں نیں

دِنے لٹ لئی چور بازاریاں نیں
 راتیں چوٹ لئی سادھاں دیاں ڈیریاں نیں
 سُرخی روز اخبار دی ڈسکدی اے
 پی لئی رات سلفاس ہتھیریاں نیں

آوے واج شہید دی مڑھی وچوں
 میری مڑھی تے دیوا جگائیو نہ

بچر کنڈے غلامی دے بجدے او
 میری مرھی نوں پھل چھہائیو نہ

میری سر تھیں سر جے میلے نہیں
 ایویں گیت آزادی دے گائیو نہ
 لکھو سچیاں کوسدی لیکھکاں نوں
 ایویں فاتو قلم گھسائیو نہ

پگڑی سنجال جٹا

اٹھیا اے فیر تیری ہوند دا سوال اوئے
پگڑی سنجال جٹا، پگڑی سنجال اوئے

جہاں نوں توں جانیا اسیل دھوتے نھاتے نیں
دکھ دی نہیں گل، ایہہ تاں اندروں سراپے نیں
گھلیاں نہیں اکھاں جٹا تیری وی کمال اوئے
پگڑی سنجال جٹا، پگڑی سنجال اوئے

جٹا تیرے نال جٹاں وانگراں کھلوواں گے
ساڈے نال تیرا پانی اسیں ڈھوواں گے
بھل گئے اوہ قول کیتے ٹٹ گئے قرار اوئے
پگڑی سنجال جٹا، پگڑی سنجال اوئے

گن لے سکول منڈے گڑیاں پڑھاتے
 ہریجن پہلاں ہی سی گھوہاں تے چڑھاتے
 کم روزگار کہندے وکھرا سوال اوئے
 پگڑی سنبھال جٹا، پگڑی سنبھال اوئے

مہنگیاں دوائیاں کھاداں فصلاں تے پا رہیاں
 چک کے ویاجی ٹونبو شاہاں توں لکھا رہیاں
 منڈی ج پچایا مال دیندے تیرا گال اوئے
 پگڑی سنبھال جٹا، پگڑی سنبھال اوئے

گروی زمیں اتوں قسطن گھنیریاں
 ٹریکٹر ٹرالی شاہاں سرکاں تے گھیریاں
 لنگھ گئے وزیر بتی کار اتے لال اوئے
 پگڑی سنبھال جٹا، پگڑی سنبھال اوئے

اٹھیا اے فیر تیری ہوند دا سوال اوئے
 پگڑی سنبھال جٹا، پگڑی سنبھال اوئے

ادبی خانہ جنگی

کھے بچ ڈھال پُستک، سچے کٹار کانی
ایہہ ادب دی لڑائی گھمسان تیک پہنچی

قلمماں دے ایہہ دھنتر گالھاں دے وی دھنی نیں
دل چوں دویت اٹھ کے زبان تیک پہنچی

پکڑی دی خیر سلا، گُرسی نہ جائے اللہ
سمنان دی لڑائی اپمان تیک پہنچی

اگ دی تپش ایہہ سبھ نوں ہن دُور تیک ساڑے
میری نظم توں تیرے دیوان تیک پہنچی

کھجے ج ڈھال پُستک، سجے کٹار کانی
ایہہ ادب دی لڑائی گھسمان تیک پہنچی

کلا قدرت

جے کوئی ساڈی کلا سچ بھورا قدرت ہوئی
تاں اوہ آپے اپنا رنگ لیاے گی

رُکھ اِکلا ویکھ جو بجلی پُھوک گئی
نویں کروئیل نکلے گی مُسکائے گی

ندی کہ جس نوں اپنی ریتا ڈیک گئی
چشمہ چشمہ پُھٹے گی ول کھائے گی

جو بن رُتے فکراں صدقہ اُلجھ گئی
زُلف اوہ کالی سنورے گی لہرائے گی

اوہ نگری جو دینتاں رات لتاڑی سی
لو لگی تے چہکے گی مہکائے گی

جس کھائی وِج لاشاں سٹ کے ہسے سہو
بھاجڑ ویلے اوہ ٹپی نہ جائے گی

پاندھے کولوں پچھ پچھ جم جم تڑدے رہو
نہ انصافی گنڈلی راس نہ آئے گی

دھرم راج کوئی ہے وی ہے کہ ہے ہی نہیں
لوک پکھری امبریں ٹیم چڑھائے گی

میں وی پیڑھی بیٹھاں سوئی پھیر لوواں
واری واری سبھ دی واری آئے گی

سُنیاہے لیکھا دفتر اتھے گھل جانا
فر نہ آکھیں، اگے ویکھی جائے گی

تیری دید

تیری دید دا جے نظارا نہ ہوندا
پیراں نوں پینڈا گوارا نہ ہوندا

ٹھلڈے نہ بیڑے تے چلڈے نہ چو
جے ساغر ہی ہوندے کنارہ نہ ہوندا

کدوں کوئی سڑدے تھلیں پیر پاؤندا
جے موتوں پرے اوہ پیارا نہ ہوندا

کچیاں نوں کبھڑا لگاؤندا کلجے
عشق جے نہ جھلا ہواہرا نہ ہوندا

ٹوئے غریبی دے ہوندے نہ ڈونگھے
جے محلاں تے واڈھو منارا نہ ہوندا

تے ڈانگیں نہ مندے اوہ چوری دے کپڑے
جے چوراں نوں ملیا ہنگارا نہ ہوندا

چکی

اک چکی وچ دانا دانا پسدے ہاں
اک دوجے توں پیرٹ چھپائی پھر دے ہاں

دل مندر تاں نت دیہاڑے ٹٹیا ہے
کھنڈراں دا اک بھرم سچائی پھر دے ہاں

جس ٹہنی تے بیٹھے، کلدے جان دے ہاں
دایے پُنتاں لے لائی پھر دے ہاں

شتر مرگ دے وانگ سچائی دے ساہویں
ریتے دے وچ سیس دبائی پھر دے ہاں

اَن دِسا اِک ڈر جیہا، اِک سہم جیہا
اپنے اندر آپ بٹھائی پھردے ہاں

کندھ تے موٹا موٹا لکھیا ویہندے نہیں
نظراں اُنچ اسمان چڑھائی پھردے ہاں

اپنی پیڑھی پیٹھاں سوٹی کون کرے
سارے پنڈ لئی ونج ولائی پھردے ہاں

طوق گلاں چوں لہون دی سو جھی کون دے
کینٹھے وانگوں بھار اٹھائی پھردے ہاں

موت توں پہلاں ہی یارو مر جان لئی
اِک دُوجے سنگ جام وٹائی پھردے ہاں

اِک چکی وِچ دانا دانا پسدے ہاں
اِک دُوجے توں پیڑ چھپائی پھردے ہاں

دل

دلِ تاں اوہیو کردا من جو کہندا ہے
پر جرمانہ دلِ نُوں بھرنا پیندا ہے

دلِ جتھے کھلہیارو شائد ٹک جاوے
چنچل ہارا من نہ ٹکلیا رہندا ہے

من من آئیاں کر کے دلِ جے ہار بہوے
دلِ نُوں ہی ہرجانہ بھرنا پیندا ہے

ہے تاں جوت سرُوپ جے مُول پچھان لَوے
پر من ایسے جھنجھٹ وِچ نہ پیندا ہے

دِل ہے اوہ دریا سمندروں دُونگھا جو
رَب وی اِسے ہی دریا وِچ رهندا ہے

اِیس دریا وِچ دِل والے ہی اُترے نیں
دم گُھٹدا جد دُبنا ترنا پیندا ہے

دِل تاں اوہیو کردا من جو کہندا ہے
پر جُرمانہ دِل نوں بھرنا پیندا ہے

ڈانسوسار دا گوج

کس طرح دا اے پندر، کیہ تماشہ کر رہیا
اُتے پیا وی رو رہیا، ماردا وی ڈر رہیا

رُحوں بناں قلبوت ہے، اوہو جیہی کرتوت ہے
بہتا لتاڑی جا رہیا، لوڑوں ودھیرے چر رہیا

ڈھا کے پرائیاں گھولیاں، چونترے تے چڑ رہیا
کلے پٹائے جا رہیا منگوں آوارہ کر رہیا

شکی کلشی آپ ہے، پرچھاویاں نوں پھڑ رہیا
سپاں نوں اودھر پالدا، رسیاں توں ایدھر ڈر رہیا

چڑھدی صدی توں جھجکدا، مڑ سولہویں وِچ وڑ رہیا
اک پیر اگے پُٹدا، دو قدم چھچھے دھر رہیا

بوجھل سریوں ہو گیا، لالچ جو اپنا کر رہیا
گڑگڑاؤندا سُنیدا، ڈانٹو دُبارا مر رہیا

کس طرح دا اے پتندر، کیہ تماشہ کر رہیا
اُتے پیا وی رو رہیا، ماردا وی ڈر رہیا

شاہدی چانی دی

دل دیاں طرباں نوں سہون چھیڑیا
بھر زمانے دے غماں آ گھیریا

کیوں بھلا اُس توڑ کے سٹی رباب
فر دُبارا راگ مارو چھیڑیا

رہن گے بھڑوئے اوہ پیاسے آپ وی
گھوہ پٹھا رل چہاں نیں گیڑیا

قافلے وچے ہی رلیا چور ہے
دُٹ گئے دی جو دُہائی دے رہیا

اکھ جے میلی دی میلی ہی رہی
کیہ سنوارو صاف اتھرو کیریا

لوک شاہدی چانی دی بھرن گے
کالکھاں بھاویں چوگر دا گھیریا

وقت دی پہچان

لوڑ ہے اج سوچدے انسان دی
لوڑ ہے اج وقت دی پہچان دی

ہر ہنیری رات آخر مکدی
ڈلھکدی لالی جدوں آسمان دی

لبھدی ہے زندگی تدموت چوں
لگدی بازی جدوں ہے جان دی

اوہ ہوا توں نیں اچیرے اڈدے
سوچ جو رکھدے ہوا دے ہان دی

تارا تارا ہے کہ ایہہ ٹٹ جائے نہ
چنٹکو چنٹا کرو اسمان دی

لوڑ ہے اج سوچدے انسان دی
لوڑ ہے اج وقت دی پہچان دی

بے وساہی قلم

بے وساہی قلم نہ تلوار کٹ دھرے
قلم نُوں ٹُنڈا جگاؤندا بار بار ہاں

اوہناں دے نال ساں نہ میں ایہناں دے نال ہاں
دوہاں وچالے ٹھن گیا میں اوہ سوال ہاں

راہاں تے رشتیاں نُوں جس پٹری بنا لیا
اُس مال گڈی سوچ دا نہ میں سوار ہاں

شیشے چ رہن والیاں پتھر سنبھل لئے
اس بے دریگی فوج وچ نہ میں شمار ہاں

نیکی بدی دی ریت وچ جو رُل گئی لکیر
اُس مرگ چھلی لکیر دے میں آر پار ہاں

دینی دُہائی رب دی بندیاں دے ناس لئی
دھرم! ایسے دھرمیاں توں شرمسار ہاں

زکیں سورگیں پہنچ کے جو جی کرے کریں
اِس دھرت تے انصاف دا میں طلبگار ہاں

بے وساہی قلم نہ تلوار کٹ دھرے
قلم نوں تُنبدَا جگاؤندا بار بار ہاں

جاڈوگری

ایہہ نہیں میری کہن دی جاڈوگری

ایہہ تاں تیری سوچ دی سوہر دگی

میں جیہا کامل نہیں ہاں دوستا

ارتھ تیری رُوح دی پاکیزگی

تار تے تُرنا پیا تُردے رہے

تور تھڑکی اُری تے ڈگ گئی

میل تیرے دا ہی سی ایہہ تاں کمال

گھپ نھیری رات میری جگمگی

دِلاں دی دل وی کتے نہ جانده
تکدی خالی ایہہ پٹ پٹ زندگی

ایہہ نہیں میری کہن دی جادو گری
ایہہ تاں تیری سوچ دی سوہردگی

کاہدی لو

کاہدی لو جو نہ ٹکری ہنیریاں دے نال
رہی اٹکی جو سرگھی سویریاں دے نال

کاہدا نگھ جیہڑا سورجاں دے پاس ہی رہیا
کاہدا دیپ جو نہ سجیا بنیریاں دے نال

سُن پانیاں دے گیت تے روانیاں دا راز
تک بندشاں اوہ پتھراں کناریاں دے نال

وٹے فیر وی نہ ندیاں اوہ سنگمی سجھا
مٹھے پانی جا ملاؤندیاں نی کھاریاں دے نال

کاہدی لو جو نہ ٹکری ہنیریاں دے نال
رہی اٹکی جو سرگھی سویریاں دے نال

ناراض کانی

ناراض سی کانی جاں رُت بیمار سی
گجھ وی ثابت لکھن توں لاچار سی

دل کتے جے وانگ کیلے جھومدا
جھومدے نوں ترت پچھدا خار سی

تُر پیا اک دن دُمالا بنھ کے
اوہ ہر نپنسک سوچ توں بیزار سی

جو وی ہے چل سانجھ لتوں آ ساہمنے
اوہ ہر وبا نپٹن لئی تیار سی

ناراض سی کانی جاں رُت بیمار سی
گجھ وی ثابت لکھن توں لاچار سی

ہمتِ مرداں

قسمتاں سنگِ محنتاں دا ساتھ ہے
اوہ تر گیا جس کر لیا احساس ہے

بیٹھ کے قسمتِ نوں جیہڑے جھور دے
منزلاں نوں ایہہ نہ رستہ راس ہے

روندیاں تے رب وی نہیں رتجھدا
اُسدا وی ایہہ رویہ خاص ہے

ہمتِ مرداں اتے مددِ خدا
شاعر ہاں میرا تاں ایہہ وشواس ہے

قسمتاں سنگ مھنتاں دا ساتھ ہے
اوہ تر گیا جس کر لیا احساس ہے

مسیحا

اسیں ہی ہاں مسیحا اوہ، رہے ساں ٹالڈے جس نُوں
کسے نہیں بوہڑنا عرشوں، رہے ہاں بھالڈے کس نُوں

جے ہوندا اِس طرح، رہبر کدوں دا کہہ گیا ہوندا
جفر نہ دیکھدے اِس زندگی دا جالڈے اُس نُوں

ذاتی مکتیاں تک دوڑ ہی جے دوڑ سی سیمت
کدوں دی جت گئے ہوندے اوہ، گوتم نال دے اُس نُوں

اساڈی کندھ وِچ بُوہا تاں ہے، پر چیخدا گھلدا
آوے گا کیویں، لبھدے ہاں دیوے بالڈے جس نُوں

چوہیں پاسیں بنا کے رکھ بُوہے آؤن دے آؤندا
 جو نغمہ پُرکھیاں چھوہیا نواں سُر تال دے اُس نُوں

اسیں ہی ہاں مسیحا اوہ، رہے ساں ٹال دے جس نُوں
 کسے نہیں بوہڑنا عرشوں، رہے ہاں بھال دے کس نُوں

سورجاں ویڑھے

عُمر بھر جس نُوں رہیا ساں بھالدا
 سورجاں ویڑھے ہی بتیاں بالدا
 نہیریاں گلگیاں توں کتر اوندہ رہیا
 اوہ سی کوئی جگنواں دے نال دا

لیکھا جوکھا

بیت گئے دا لیکھا جوکھا کردے لوک
آون والے کل دی چننا، ڈردے لوک
اج جو بیج لیا اوہی کل وڈھن گا
کندھاں اُتے لکھیا پر نہیں پڑھدے لوک

بُجھدی بلدی

اگ دی ایہہ کھیڈ جے چلدی رہی
 ہوا وی ایس قدر ہی رلدی رہی
 برکھ تاں کیہ بیج وی بھج جان گے
 جے کدی بُجھدی کدی بلدی رہی

میں جگنو ہاں

ہنیری رات چوں رستہ میں اپنا چیر لاں گا
نہیں پر شوکدے دریا پچ ایویں نہیں وڑاں گا
جے پل بھر بچھ گیا سمجھیں نہ میں کوئی ڈر گیا ساں
میں جگنو ہاں جدوں تک کھنب نے میں فر جگاں گا

رب ورگا بھرواسا

اُپر رُکھ تے شکرا بیٹھا بیٹھاں وچھیا جال
 ویکھ چڑی نے بوٹ آ لھنے گھٹ لئے ہکڑی نال
 ماں! بوٹاں لئی کھنباں بیٹھاں رب ورگا بھرواسا
 میں ہاں نا! نہیں ہون دیاں گی بچیو ونگا وال

بندے دے بھاگ

اُلٹی سرج لئی سُو دُنیا پڑھ پڑھ زہری منتر
 اپنے گھر لگے تے تڑفے دُو جے گھریں بسنتر
 جے ایہہ سوڑی سوچ بدل کے پیار دی ڈور ودھاوے
 گھگ وسے تے وسن دیوے دس ایس دا کیہ جاوے

بستی رہن والی ہے

ایہہ جھکھڑ گزر جانا ہے ایہہ بستی رہن والی ہے
 ایہہ بہتی دیر نہیں وگنا فضا گجھ کہن والی ہے
 جو گھٹا ہو گیا کٹھا ایہہ بہتی دور نہیں جانا
 مصیبت ہے ایہہ مٹی ہر کسے سر پین والی ہے

جے پُتر ہٹاں تے نہیں وِکدے

جے پُتر ہٹاں تے نہیں وِکدے،
 دِھیاں نہ ملن بازار گُڑے
 ایہہ سودا سچا سودا ہے،
 ایہہ نقد نہ ملے اُدھار گُڑے
 جے پُتر ہٹاں تے ----

ایہہ ہے دات دین کے داتا دی،
 اوہ پُت ہووے جاں دھی ہووے
 دوہاں دی آؤند مُبارک نی،
 توں کیہ جانے اوہ کیہ ہووے
 دوہاں دی ہوند دے صدقہ نی،
 پیا چلدا کار وِہار گُڑے
 جے پُتر ہٹاں تے ----

پُتر جے آن گھراں دی نی،
 دھیاں ایمان گراں دی نی
 دھی رَوَنقِ بابل ویرھے دی،
 سکھ منگدی ہردم ماں دی نی
 کیوں ہتیا پھیر بھر وناں دی،
 کیہ ماواں دا کردار گڑے
 جے پُتر ہٹاں تے۔۔۔

پُتراں سنگ ویل جے ودھدی نی،
 دھیاں سنگ پھلدی پھلدی نی
 ایہہ گودیاں ویر کھڈاؤندی اے،
 خشبواں وانگوں پلدی نی
 اوہ قد تک باغ سلامت نی،
 جیہدی خشبو کھانی واڑ گڑے
 جے پُتر ہٹاں تے۔۔۔

دھی کد کمزور نمانی نی،
 ایہہ بھاگو نی ایہہ بھانی نی
 ایہہ جننی ہے راجاناں دی،
 ایہدی لئی امر کہانی نی
 ایہہ جھانسی دی سردار گڑے،
 ایہہ اڈن ہار پلاڑ گڑے
 جے پتر ہٹاں تے۔۔۔۔

کر ہمت بدل سماج گڑے،
 چھڈ ایسے ریت رواج گڑے
 دھیاں نوں تکرّی تولدیاں،
 جس بدھے پاسک داج گڑے
 ایہہ ماں لئی مٹھا مہرا نی،
 پیو سر تے بھار پہاڑ گڑے
 جے پتر ہٹاں تے۔۔۔۔

پیر کھڑاواں

کالے بدلاں آد جُگادوں دھوتی میلی دھرتی
پر نہ داغ دھپن وچ آؤندے گلھ جو اساں لگائے

مہک پھلاں دی دے وچ بھائیں سو سترنگے جادو
پر اوہ کیویں سنبھالن آگنی پتھر جو پگھلائے

اِن موت دی پیٹھن خاطر لبھدی پھرے بنیرا
پنڈ نیندر وچ گھوک ہے سٹا اِن نوں کون اڈائے

آستک تے میں وی ہاں پر رب نہیں اوہ میرا
کلپت کسے سورگ دی چابی ایکن ہتھ پھڑائے

ایہہ پنڈا تے اپنے پیریں آپے ترنا پینا
پیر کھڑاواں پا کے کیہڑا بار بار سمجھائے

بُت دی شلا گھا

(بھارتی پارلیمنٹ وچ شہید بھگت سنگھ دے بُت لگاؤن دی منظوری نوں سمپت)

نہیں سی غرض اوہناں نوں اوہ مر کے کدھر جاون گے
مٹی پیٹھ دین گے جاں ندیئے روڑھ آون گے

اوہناں دے وارثاں نوں پچھا لئی کس شرف ہے دینا!
پناں ارداس توں لاوارثاں سنگ جا سماون گے

اوہ بن کے حرف ایکن کاغذاں تے بکھر جاون گے
جاں ساڈی رُوح وچ کوتا دے وانگوں اُتر جاون گے

تے سستی آتما ساڈی نوں ٹُٹب ٹُٹب کے جگاؤن گے
انت اتہاس وی اوں حرف نوں کیکن مٹاؤن گے

میں سُنیا شہر ہُن وڈے وی اوس دا بُت لگاؤن گے
اوہناں خاطر سلپیاں تے جو ٹنگے لاہے جاؤن گے؟

کئی سورج چڑھے لتھے تے رنگ بے جھوٹا گیا تھوڑا
اوہ ماں دے کہن تے چولا بسنتی پھر رنگاؤن گے!

"چھج بولدا ہے"

جھوٹھ برابر سچ تے سچ سی رب یارو
 ہتھ نہ لگے سچ ہُن کسے سبب یارو
 پار کنارے وِلا، وانجھا پھنچے گا
 جدھر ویکھو غوطے کھاندے سبھ یارو

بھو ساغر کوئی تر آوے تاں پچھاں گے
 اتھے ودھ بھیانک بھلک تے اَنج یارو
 رہبر نے تاں سانوں ترن سکھایا سی
 دُبن کنارے کیکر پھنچا جگت یارو

جھوٹھ تے لکھ دُشالے کلغیاں لائی جا
 ننگا پھر وی ہو جانا کرتب یارو
 سورج ساہویں بیٹھا بتیاں بالی جا
 بدھو کہہ کے لنگھ جاون گے سمھ یارو

مُرشد نے تاں سانوں ترک پڑھایا سی
 میں نہ مانوں کتھوں سکھیا سچ یارو
 ترک گیان توں سکھنے بھانڈے ٹھہکن گے
 ٹھہکن والے بھانڈے جانڈے بھج یارو

اجے وی ڈُلھے بیراں دا کجھ وگڑیا نہیں
 بابے والا کلّیوں لاپے چھج یارو
 کچرا، مٹی، چھٹن تے ہی چھٹدے نیں
 چپّ چھاننی ہن تاں بولے چھج یارو

غدري بابياں نوں سمرپت

(سکرامینو 10 جولائی، 2010 وچ غدري موں ریل پنجابی کانفرنس آتے اوں رتلی میلے دے موئے تے غدري بابياں نوں سمرپت کوتا)

غدري بابيو پرت کے ويكھيو جے، وارث تْساں دے كيهرے مقام پهنچے
 اوہی جوہ تے شہر گراں اوہی، پیراں ناپدے، قدم نشان پهنچے
 گونج غدري دی گونجری رہی جتھوں، اوہناں راہاں نوں کرن سلام پهنچے
 ونجے تْساں دے اوس ويوپار وچوں، ويكھن آپنا نفع نقصان پهنچے
 آکھن تْساں آزادي دے گھول اندر، کامة بھارتی کھٹیاں کرے کيکوں
 سوہن سنگھ تے لالا ہرديال ورگے، ہيرے چاک دامن اندر جڑے کيکوں
 آیا پڑھن سراہا تے برکلے سی، سبق غدري والے اُنھے پڑھے کيکوں
 برکت اللہ دی قبر تے بیٹھ روئے، ایتھے سْتیا، بیت گئے ورھے کيکوں
 چڑھے دیس آزادي لئی جج لے کے، سہرے سراں تے کس طرح دھرے کھٹھے
 ذات پات تے دھرم نوں رگھ پاسے، لیکن بابیولڑے تے مرے کھٹھے
 ڈھٹھے پیاں دی کس طرح بنی ہمت، رستے پھانسیاں تے چڑھ کے پھڑے کھٹھے
 چشم دید اتھاس گواہ ساہویں، قبریں پئے کھٹھے سویاں سڑے کھٹھے
 اسیں ہو کے وی نہیں آزاد ہوئے، لوک پچھدے پھرن سوال اوہی
 اچّا ہور اچّا، نیواں ہور نیواں، چاہی تْساں گھجھ ہور، تے ہور ہوئی

بدلے گھوڑسوار ہی گھوڑیاں دے، چا پک رہی، لفام تے ڈور اوہی
 دیئے دوش ہُن دھاڑوی کیہڑیاں نُون، ڈولی جدوں کہاں نے آپ کھوہی
 بابے آکھدے ہنھلا مار اٹھو، سُننا سُنتیاں ناہیں ساکار ہووے
 تڑپے دیس واسی جدوں ہو کٹھے، نہ ایہہ کارواں پھیر کھلہیار ہووے
 ہوک دلاں دی غدر تہ گونج بندی، لفام آدمی جدوں دُشوار ہووے
 ایس گونج اگے بھورا ٹھہرنی نہیں، نیلی، پیلی جاں لال سرکار ہووے

نواں جگ

اوس جگ دا انت ہويا، اس دا آد ہويا
حیران اس لئی ہاں، بڑی دیر بعد ہويا

اوہ دب گیا ہے آپے، آپنے ہی بھار پیٹھاں
جگ بدلا طلسم، تاں بن آواز ہويا

اس رت وچ بڑا گجھ، جھڑنا تے پھر پنگرنا
سمجھ سنورنا اوہ تانا، بانا خراب ہويا

اس دور وچ نہ رہنے، رنگ نسل دے بکھیڑے
 ہر دھرم وچ ملے گا، بندہ آزاد ہويا

ہُن دھرت ماں دے سارے، روسے تے طعنے مہنے
 گن گن کے لاه دیاں گے، جو وی حساب ہويا

پیسہ پیر نہیں ہے

پیسہ پیر نہیں ہے تڑ گئے پیراں نے فرمایا
 جو فرمایا اوس تے اوہناں تڑ کے آپ وکھایا
 لالو دے گھر ویکھو کھاں اَنج کھیڑا پیر کھلونا
 کتھن اکھوتی پیراں، اوہناں پیراں دا جھٹھلایا

ایہہ تاں پیر فقیری دعویٰ رسی وی نہیں کردے
 ڈھونگ بنا کے بیٹھ گئے نی، اُچے ول چوگردے
 لالو دے پنڈ کرم کانڈ، اگیان ہنیرا چھایا
 کتھن اکھوتی پیراں، اوہناں پیراں دا جھٹھلایا

چیلیاں دے وی وارے جائیے فرق مول نہ کردے
 رب سمجھ کے ہر منجی دے جا پاوے گھٹ پھڑدے
 منجیاں والے رب ہی جانے کنج سمجھن ہمسایہ
 کتھن اکھوتی پیراں، اوہناں پیراں دا جھٹھلایا

چارہ ساز بنائے جیہڑے کرتے پھر بے چارے
 پیسہ پیر جو موٹو لکھتا سرکارے دربارے
 مکھن شاہ نوں پھیر پئے گیا کرنا پنڈھ سوایا
 کتھن اکھوتی پیراں، اوہناں پیراں دا جھٹھلایا

پیر کھڑاواں پا کے کیہڑا اوہنیں راہیں آوے
 دس واری سمجھائی جیہڑی ہُن کیہڑی سمجھاوے
 اجے نہ لتھا سروں ساڈیوں پہلا قرض چڑھایا
 کتھن اکھوتی پیراں، اوہناں پیراں دا جھٹھلایا

تاں متاں

دھرم اُتے ایمان ایہہ جیون ہے جاں نہیں
 جیون نوں ایمان بناویں تاں متاں

کندھاں دے وگن جو ول کے بیٹھ گیاں
 وگن توں گل باہر لیاویں تاں متاں

کٹاں وچ جو گجھے منتر دینا ایں
 صاف صاف اوہ گل سمجھاویں تاں متاں

ایہہ پڑیاں وچ وچن والی چیز نہیں،
 پڑیاں اُتلے لیبل لاہویں تاں متاں

ہر منجی دے پاوے گھٹدا پھردا ایس
'لادھو رے' پھر گوک سناویں تاں متاں

ویدانتی دی دھونس جو ہر دم دینا ایس
گندھ تے لکھیا ہی پڑھ پاویں تاں متاں

اوہ جو پیر کھڑانواں پا کے تریا سی
تُر کے اوسے راہ وکھاویں تاں متاں

چچی خون لگا کے بنیں شہید پھریں
آپ، تے سارا بنس، لٹاویں تاں متاں

سُن امبر شہزادیئے

منکھ دی اس ان منکھتا دا شکار ہوئی دھرتی، امبردی شہزادی کول، ہُن دھرت بھگوڑا آدمی جس دا در
ملن لئی اُتاوا ہو یا پیا ہے، فریاد کردی ہے:

سُن	امبر	شہزادیئے،
میں	منگاں	تیری خیر
میں	دھرتی	تیری بھین ہاں
ناں	سمجھیں	میںوں غیر

ایہہ	جگاں	پُرانی	گلن	نی
اسیں	نچیاں	ساں	بھر	زور
میرے	ککلی	وچ	ہتھ	چھٹ گئے
میں	ڈگ	پئی	کدھرے	ہور

پھیر	سے	دی	دھوڑ	نیں
میرا	ٹھنڈا	کر	تا	تاء
میں	آدم	یار	بنا	لیا
گئی	تینوں	بھل	بھلا	

میں سبھ گجھ اِس نُوں سوئپیا
 ایہدے گنجیاں ہتھ پھڑا
 میں آپوں مٹی ہو گئی
 میرا اَجے نہ لتھا چاء

پر اِنج تک آئی سمجھ نہ
 ایہہ کیسی آدم ذات
 مینوں وڈھ بنائیاں ڈھیریاں
 میں روندی رہی دِن رات

میرا چونڈھ کلیجہ کھا گئے،
 ایہدے دھرم نسل تے ذات
 کنج بجھیاں مُشکاں میریاں
 آ پاویں نی اک جھات

میں گن نہ سکدی دگھ نی،
جو دتے مینوں ایس

میرے ہیروشیما سلگھدے
میرے ناگاساکی ویکھ

میرے ساغر زہراں دیاں
میرے زخمی گلن دریا
میرے لوں لوں بھریا زہر نی
ہو روگی گئی ہوا

ایہہ پربت ساغر چھاندا
کہڑا لیا سو لال گنوا
جو وسط گنوائی دھرت تے
پھرے لبھدا وچ کھلاء

میںوں کینسر روگ لگا کے
 ہُن اڈُ پیا تیری ول
 میںوں حسد نہیں تیرے نال نہیں
 میں تاں اَنج مری جاں کلں

میںوں فکر کہ توں انہول ہیں
 تیرے آیا آدم چور
 توں نازک سُچی کلی ایں
 ایہہ بوٹاں والا بھور

ایہہ کلیاں سنگھدا مسل کے
 ڈالی سنے مروڑ
 ایہہ کھوجاں کردا موت تے
 ایہنوں نہیں زندگی دی لوڑ

پہلاں اگھ ملاؤن توں
ایہنوں پچھیں نی اوہ گل
جد چونہہ پیاں، تے کھڑا سی
میرے بار بروہاں ملن

اج اوہیو کایاں پلٹ کے
آیا در تیرے تے چل
نی ایہہ دھرت بھگوڑا آدمی
کتے جائے نہ تینوں چھل

روح میرے پنجاب دی

پنجاب دی راجدھانی چندی گڑھ دا جنم 1956 وچ کسے الوکار گڑی دے جنم وانگ ہو یا سی۔ راجدھانی دے پہلے چیف کمیشنر ڈاکٹر مہندر سنگھ رندھاوا دے کارج کال ویلے چندی گڑھ 1968 وچ، اوناں دی پردھانگی پٹھ پہلاروز فیسٹیول منایا گیا سی، جو آج بین الاقوامی پڑھرتے منایا جاندا ہے۔ اوس الوکار گڑی دی 16 ویں سالگرہ تے 7 اپریل 1968 وچ منائے گئے اس پلیٹھی دے روز فیسٹیول وچ پشورا سنگھ دھلوں ولوں پڑھی گئی سمنائنت کوتا :

جد روح میرے پنجاب دی،
 چھپ بیٹھی ایس میدان
 اوہنوں لبھن کھوجی چڑھ پئے
 بندے سگھڑ سجان
 آ پیراں لبھیاں ماہراں
 لا لا لکھ انمان
 ایہدا روپ تصور تک کے
 سبھ چکر لگے کھان
 ایہہ جھلک انوکھے حُسن دی
 ساڈی کر گئی نیند حیران

اسماں سدیا لی کر بوزیر
 اوس لیتی مرض پچھان
 اوہ مالک سچی کلا دا
 اوہدے چرچے وِج جہان
 اوس پھڑیا تیسا عقل دا
 ایہدے لگا نقش بنان
 اوہدے نال میرے انجینئر
 ایہنوں جٹ گئے گھرن گھران

ہُن ہو گئی مُٹیار ایہہ
 تے اج چڑھی پروان
 ایہنوں چٹی دے ہمالیا
 ہتھ سر تے رکھے آن
 ایہدے نین کٹورے جھیل دے
 اج اڈدے پنچھی پھاہن
 ایہدی زلف دی چھاویں کھیڈ دے
 میرے سیکٹریٹ، ودھان

ایہدا عشق رندھاوا صاحب نوں
 ایہدے کھچ لیاا پاس
 اوں جیوں جیوں چٹیاں ایس نوں
 ایہدی تہوں تہوں نکھری آس
 ایہدی مانگ بھری گل موہر نین
 ایہدے کئی امل تاس
 متھے بندی لائے رسیلیا
 ایہنوں شیشہ دوے آکاش
 ایہدے بلھیں لگ رُکمنجی
 اک رنگ بھریدی خاص
 ایہدی وینی چوڑا کیسیا
 تک مجنوں بھئے اداس
 ایہدی جھانجر پھلی شرینہ دی
 جیہدی چھن چھن وچ آکاش
 ایہنوں پلکھن چھاواں کیتیاں
 ایہنوں سنبل آئے راس
 ایہنوں پیل پتیاں سوہندیاں

ایہنوں بوہڑ دین دھرواس
 رائل پام جہیاں گولیاں
 ایہدے پہریدار اشوک
 ایہدے ماہو ورگے سنتری
 جیہڑے موت کھلوندے روک
 روز گارڈن ایسدا
 کوئی جت دا حصہ
 ایہدی ڈالی ڈالی گاوندی
 کسے سوہنی دا قصہ
 *سندری *اک یونان دی
 جاں عاشق توں کتراء
 چھپ بیٹھی مندر جا کے
 اک پھل دا روپ وٹاء
 تد دیوی سچے پیار دی
 اوہدا رگھیا نام گلاب
 اوہدے عاشق تد توں بھٹکدے
 تے پھردے نی بیتاب

نہ رنگِ نویں نتِ بدلِ نی
تے نہ ساتھوں شرما
تینوں پھرے پشورا دُھونڈا
گڑے ہُن تے نظرِ ملاء

* * یونانی متھاس

لینڈسکیپ پلانٹ میٹریل

1۔ لی کاربوزیر، فرانسیسی ٹاؤن پلینز (آرکیٹیکٹ)

2۔ مہندر سنگھ رندھاوا جو اُس سے چیف کمشنر سن

آ کنڈیا تینوں سینے لاواں

آ کنڈیا تینوں سینے لاواں
 درد سناواں دلِ دا
 پھلاں نوں کوئی کی آکھے
 جد نہیں ہنگارا ملدا
 آ کنڈیا ----

پنکھڑیاں نوں ہر کوئی چُھے
 لوچے پریت لگانا
 سنگی بن توں ویکھ لیا
 پھلاں دا ہور ٹکانا
 کلیوں پھل بنے تے مہکے
 دلِ تاں ہاھی مچدا۔
 آ کنڈیا ----

جُگاں جُگاں توں ساتھ گُلابی
 توں وچوں کی کھٹیا
 جا! حُناں دے پہریدارا
 حُود دِن دیویں لُٹیا
 توں لُٹیا میں پُٹیا او یارا
 حشر دوہاں دا ملدا
 آ کنڈیا ---

کاہدی سزا ملی ہے تینوں
 کیہ کر بیٹھوں پُٹھا
 پھلاں دے گھر چہک مہک
 پر توں رُٹھے دا رُٹھا
 خوشبو - چور پکھنڈی جاں توں
 رات براتے ملدا
 آ کنڈیا ---
 گُجھ تے بول دِلاں دی اڑیا،

بن پُچھیاں میں دسی۔
کس دی خاطر خار بن گیوں
کون تیرے من وسی۔
پُجھن تیری میں ہس کے سہہ لاں
بھیت سُناویں دل دا
آ کنڈیا

قربانی

وِ سچ سمندر جا کے مردی مر جاندی ہے
پر اوہ سچی لوک کہاوت کر جاندی ہے
دور پہاڑوں گاگر چلی، ندی نہمانی
پھوہی پھوہی کر کے ساغر بھر جاندی ہے

ٹھلھدا نہیں دریا

(مدھ پُرب دی اُتھل پتھل دے ناں)

سورج اتھے دن دیویں کل ڈیا سی
 چن وی تکیا اس گٹھوں اج چڑھیا ہے
 کاواں نے جو رل کے گونج چرائی سی
 کاواں نوں اج گونجاں آ کے پھڑیا ہے
 اوہ بھلڑ وی بھلا لوکیں بھل جانڈے
 دن دا بھلیا شام جو ویہڑے وڑیا ہے
 پانی دی اک بوند بوند جد مل جانڈی
 ٹھلھدا نہیں دریا اوہ وگدا بھریا ہے
 وار شاہ دے کولوں وی اوہ بجھیا نہ
 کھیڑے ہارے لکھ وسیلہ گھڑیا ہے
 توں وی ندی شوکدی اندر وڑ نہ بہیں
 اوہ نہیں لبھا اُلٹے رُخ جو وڑیا ہے

اوہی ہے ایہہ ستارہ

(امریکہ دیاں 2008 دیاں چوناں دے ناں)

اوہی ہے لَشکِ اِسدی، اوہی ہے ایہہ ستارہ
سرگھیاں دا سُوچک، پر بھات دا اِشارہ

اِس توں پِنا وی انبر تارے انیک سوہندے
اِس نال تارہ منڈل دا ہور ہی نظارہ

کل وی اُدیکدے سی اوہ قافلے کھلوتے
*اوہ بچھ گیا اچانک، *ایہہ لَشکیا دوبارہ

تدوی تے قافلے سی، ایسے اُمید تڑ پئے
 افسوس کٹ گئی راہ، *بدلی کوئی آوارہ

ایہہ واٹ ہے لمیری، رات گھپت ہنیری
 نوحا دا پور بھریا، دُور ہے کنارہ

ہُن قافلے پج ویکھو رلیا نہ چور ہووے
 چوراں تے *راہزنا لئی چانن نہیں گوارا

* اوہ : جے. ایف. کے

* ایہہ : اوباما

* بدلی کوئی آوارہ : قاتل

* راہزن : ڈاکو، دھاڑوی۔

تُوں ساتھوں مگھ نہ موڑیں

تُوں ساتھوں مگھ نہ موڑیں، اسیں کجھ لین نہیں آئے
تیری سو بھا ای سُن کے آگئے ساں، رہن نہیں آئے

اساں پردیسیاں دی، جوگیاں والی ہی پھیری ہے
ہے کٹنی سفر وِچ ساڈی، تاں اتھے بہن نہیں آئے

تُوں ایہو آکھیا سی نہ، سراں ہے ایہہ مسافر لئی
اسیں پاہرو بنے ہاں، اس سراں وِچ سون نہیں آئے

دِلاں دی طرب وی چھیڑیں، کہیں خاموش وی رہیو
اسیں کوئی ایسیاں باتاں، تاں اتھے پاؤن نہیں آئے

بنے ناہیں پھلن جاں تارہ، رتا وی ہرکھ نہیں سانوں
اجائیں اتھرو دی جون وی، پر جین نہیں آئے

کسے نے کیہ پتہ کولوں، بنا کے کیہ کیہا ہونا
سراں دے بھار آئے ہاں، وگوچا لاہون نہیں آئے

جے منگ کے ہی لیا، تے کیہ لیا دربار تیرے چوں
ترا دیدار وی ہووے نہ، ایہہ وی سہن نہیں آئے

چھنکنے

خالی چھنکنے چھنکا کے، سانوں نہ وریا کر
ساڈی اک نہیں سُننی، سانوں نہ بُلایا کر

نہ ساتھوں دُور ہی جاویں، نہ ساڈے کول بہہ راضی
جے ٹس توں مَس نہیں ہونا، تاں قِصّے نہ دُہرایا کر

تیرا نھورا، کہ ساڈے دل چ کیه ہے کیه پتہ تینوں
تُوں سبھ گجھ جان کے ایویں، بہانے نہ بنایا کر

تیرے نغمیاں وِچ ہے کتے دس ذکر تک ساڈا؟
تُوں باتاں رہن دے باتاں، بَنگِٹ نہ بنایا کر

جے سچی گل سُننی آکھنی، فطرت نہیں تیری
گلاں دھی نوں کہہ کے، نونہاں نوں نہ سُنایا کر

اسیں تے دِلوں ہاں تیرے، ہے تیرے ہی دِلوں رہنا
ذرا جیہی اگھ کھلن تے، نہ ایویں کھسک جایا کر

نال سلوک دے بول وے ماہی،

نال سلوک دے بول وے ماہی،
 بول نہ پھکڑے بول
 نین نیناں دی کرن مجوری،
 پر نہ سہن قبول
 نال سلوک دے بول

اوہ میلیے ہر روز منائیے،
 ایہہ میلیہ اک واری
 ویکھیں اس وچ کھوہ نہ پے،
 اکو دست پیاری
 پھڑ لے نال پھڑا دے انگلی،
 رہیے کولو کول
 نال سلوک دے بول

تُوں ساڈے انگ سنگ رہیں،
 نہ دُنیا رہے پرائی
 تُوں رُس جاویں تاں پھر ساڈی،
 ہونی نہیں رسائی
 بن تیرے ایہہ میلہ ساکھنا،
 خالی ڈھول ڈھول
 نال سلوک دے بول

اک تیر ی مُسکان بچ ساڈے،
 لَشکن چن ہزاراں
 چاننیاں خُشبوواں سانوں،
 تیرے نال بہاراں
 تیرے باجھوں چپٹی دھرتی،
 کبھڑا آگھو گول
 نال سلوک دے بول

دُور سُرگ توں اساں کِیہ لیناں،
 ساتھ نبھے اک تیرا
 اوس سُرگ وِچ جاں نہ ملِیا،
 تیرا چہرا مُہرا
 ایسے دھرت سَمائے اوہ وی،
 چارے طبق پھروں
 نال سلوک دے بول

لیلیٰ خالد

25 سال دی لیلیٰ خالد 1969 وچ روم توں اتھن ول جانے TWA ہوائی جہاز نوں اغوا کر کے بیتھرو (لندن) ہوائی اڈے تے اُتری سی۔ اس قسم دی شاید ایہہ پہلی گھٹا سی جو اک فلسطینی مُٹیاری ولوں اُنتراشتری پریوار ساویں فلسطینیاں دی ہونی بارے روس پرگٹ کردیاں اُتاری گئی سی، جس وچ کسے دا وی کوئی جانی جاں مالی نقصان کرن دا منشا نہیں سی تے نہ ہی ہویا سی۔ اوس چٹھوں جو واپریا اوہ ہُن اتھاس ہے۔ ظاہر ہے اس کوتا دا آرنجھ 1969 وچ ہی ہویا سی اُتے سماپتی 2011 وچ!

جد لیلیٰ خالد چُکھیا،

اکت کے آخر کار

میرا تمبو سر نہیں ڈھکدے

میں ہو گئی آں مُٹیاری

اسیں دیس بیگانے رہ گئے،

گئے کٹن ساں دن چار

اسیں کیویں سراہیے اوس نوں،

ساڈا لُٹیا جس گھر بار

آپنے گھر مُڑ جان دے،

کوئی دسے نہ آثار
 رب ہمتاں آپے دیتیاں،
 اوہ تڑ پئی ہو تیار

اوہ چڑھ پئی نیلے امبریں،
 ہوا تے ہو اسوار
 ہیفہ ہیفہ گوکدی ،
 لنگھ ست سمندر پار
 اوہدی جھانجر چھنکی ہیتھرو،
 گئی یورپ وچ چھنکار

اوہدے پین بھلیکھے تھاں تھاں،
 اتے کبھی ہر سرکار
 اودوں چوڑا شکی بن گیا
 تے سانولی ہر مٹیاری
 تد وی اس پر یوار نے،
 اوہدی چھڈی گلن وِسار
 کیمپاں وچ رُلیندیاں،
 انج پُشتاں لنگھیاں چار

بے وطنوں، بے گھراں دی،
 جد کسے نہ پچھی سار
 اس نہ انصاف ترا سدی،
 لیا روپ کروپا دھار

اک دھر نجلی لشکدی،
 بن گرجوں سڈی ساڑ
 دوجی بلدا برکھ ہے،
 اگ اُتے اسوار
 ایہہ کھیڈ اگن دی کھیڈ دے،
 اساں دوہاں جانا ہار

اٹھ دین دنی دے مُنصفا،
 سانجھ اپنا پر یوار
 گھر سبھناں نوں لوڑیئے
 سبھناں نوں رزگار
 سبھ کوٹ کچھری کھول دے،
 ہن ہور نہ سوچ وچار

بابا نجھی

کومل شاعر

پشورا سنگھ ڈھلوں جی ہوراں نال میرا دوہرا رشتہ ہے، اک تاں شاعر ہوں دا دوجا لاہوری ہوں دا۔ میرا لڑکپن وی لاہور گزریا تے ڈھلوں ہوراں دی جمن بھوں وی جلو موڑ لاگلے اک پنڈ جنڈیالا ہے۔ ونڈ توں پہلاں میرے تے ڈھلوں جی ہوراں دے وچالے کوئی نہر کوئی کھالا نہیں سی پیندا۔

ونڈ دی ونڈ اجیہا ونڈیا ہے کہ ہن اسیں اوس ہونی نوں یاد کر کے اپنیاں اکھاں سلھیاں کر بہنے ہاں، ایہہ کہو جیہی ہجرت سی جیہڑی اساں اپنے ہی گھر توں گھر اندر نوں کیتی ہے۔

میں امرتسر جمیا۔ میرا ٹبر پٹر اوٹھوں اٹھ کے اج دے غازی آباد آوسیا۔ تے ڈھلوں جی ہوراں دا ٹبر ونڈ پچھوں بھکھنے جا بیٹھا۔ انج ایہہ تبادلہ ہويا۔

بابا سوہن سنگھ بھکھنا ہوراں نوں کون نہیں جاندا۔ میرے لئی ایس توں وڈا میرا کیہ سبھاگ ہو سکدا ہے کہ اج میں جیہڑے دو اکھر رچ رہیا ہاں اوہ سوہن جی ہوراں دے کسے جی بارے میں۔ پشورا جی ہوراں دی شاعر ہوں توں وکھ اک وڈیائی ہور ایہہ وی دسدی ہے کہ اوہناں دا تعلق اپنی دھرتی لئی جو جھدے ٹبر جیہناں اپنا سارا گجھ اپنے نظریئے دے ناویں لا دتا، اوس نال ہے۔

پشورا سنگھ جی ہوراں دی وڈیائی دا دوجا گن اوہناں دی بخت گیری تے بولی دی سوہنی ورتوں وی ہے۔ اوہناں دی نظم دھیان پڑھ کے بہت ودھیا لگا، جس وچ اوہناں ایس وٹکرے تے سدھی سدھی چوٹ کیتی ہے جس کارن اسیں اک جی نوں تاں بہت وڈیاونے ہاں پر دوجے نوں بند دے ہاں۔ میری اپنی شاعری دا وی موضوع انسانی مسائل تے ایہہ نکلے نکلے احساس ای ہوندے نیں، انج لگدا ہے جو میں آکھنا سی اوہ پئے آہندے نیں۔

میں آس کردا ہاں کہ ڈھلوں ہوری ہمیش انج دا ہی سلکھنا لکھدے رہین۔ میں شاہ مکھی
وچ اوہناں دی ایس کتاب نوں دلوں بجانوں جی آیاں آکھدا ہاں تے آس کردا ہاں کہ
ایہہ سلسلہ ہمیش جاری رہوے گا۔

بابا نجھی، لاہور

05-04-2011

کول شاعر

پشورا سنگھ ڈھلوں جی ہوراں نال میرا دوہرا رشتہ ہے، اک تان شاعر ہوون دا دوجا
لاہوری ہون دا۔ میرا لڑکپن وی لاہور گزریا تے ڈھلوں ہوراں دی جمن بھوں وی جلو موڑ
لاگلے اک پنڈ جنڈیالا ہے۔ ونڈ توں پہلاں میرے تے ڈھلوں جی ہوراں دے وچالے
کوئی نہر کوئی کھالا نہیں سی پیندا۔

ونڈ دی ونڈ اجیہا ونڈیا ہے کہ ہن اسیں اوس ہونی ٹوں یاد کر کے اپنیاں اکھاں سلھیاں
کر بنے ہاں، ایہہ کیہو جیہی ہجرت سی جیہڑی اساں اپنے ہی گھر توں گھر اندر ٹوں کیتی
ہے۔

میں امرتسر جمیا۔ میرا ٹبر پیر اوتھوں اٹھ کے اج دے غازی آباد آوسیا۔ تے ڈھلوں جی
ہوراں دا ٹبر ونڈ پچھوں بھکھنے جا بیٹھا۔ انج ایہہ تبادلہ ہویا۔

بابا سوہن سنگھ بھکھنا ہوراں ٹوں کون نہیں جاندا۔ میرے لئی ایس توں وڈا میرا کیہ سجاگ
ہو سکدا ہے کہ اج میں جیہڑے دو اکھر رچ رہیا ہاں اوہ سوہن جی ہوراں دے کسے جی
بارے نیں۔ پشورا جی ہوراں دی شاعر ہوون توں وکھ اک وڈیائی ہور ایہہ وی سدھی
ہے کہ اوہناں دا تعلق اپنی دھرتی لئی بوجھدے ٹبر جیہناں اپنا سارا کجھ اپنے نظریے دے
ناویں لا وتا، اوس نال ہے۔

پشورا سنگھ جی ہوراں دی وڈیائی دا دوجا گن اوہناں دی بخت گیری تے بولی دی سوہنی
ورتوں وی ہے۔ اوہناں دی نظم وھیاں پڑھ کے بہت ودھیا لگا، جس وچ اوہناں ایس
وتکرے تے سدھی سدھی چوٹ کیتی ہے جیس کارن اسیں اک جی ٹوں تان بہت
وڈیاونے ہاں پر دوجے ٹوں بند دے ہاں۔ میری اپنی شاعری دا وی موضوع انسانی مسائل
تے ایہہ نکلے نکلے احساس ای ہوندے نیں، انج لگدا ہے جو میں آکھنا سی اوہ پے

بابا نجمی

ISBN: 978-81-8299-110-2

ماں بولی ریسرچ سینٹر، لہور

Maan Boli Research Center, Lahore